

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 26 p. 245-266, Winter 2023

Türkiye Selçukluları Devleti Zamanında Anadolu Liman Kentleri ve Bu Kentlerdeki Selçuklu Eserleri* *Anatolian Port Cities During the in the Turkish Seljuk State and Seljuk Works in These Cities*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1375353>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
13.10.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28.12.2023

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
30.12.2023

Asya Studies

Öz

Türklerden önce “Anadolu” diye adlandırılan Bizans egemenliğindeki günümüz Türkiye’sinin egemenlik altına alınma sürecinde çeşitli faaliyetlerde bulunan Türkiye Selçukluları Devleti, fetih hareketine giriştikleri bu toprakların liman kentlerini de sınırlarına dâhil etmeyi hedeflemişlerdi. Böylece hem bu topraklarda kalıcı olmayı hem de ticari ve ekonomik açıdan güçlü konuma gelmeyi amaçlayan Türkiye Selçukluları, bu nedenle Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yer alan Antalya, Alanya, Sinop gibi kentleri sınırlarına dâhil etmişlerdir. Selçuklular tarafından fethedilen bu liman kentleri, Anadolu ulaşım ve kent sistemi için önemli bir konuma yerleşmiş ve Türkiye Selçukluları Devletini uluslararası ticari faaliyetlerde etkin duruma getirmiştir. Bunun yanında fethedilen liman kentleri deniz aşırı faaliyetler için üs olarak kullanılmış, böylece Türkiye Selçukluları Devleti askeri ve lojistik olarak rakiplerine üstünlük sağlamıştır. Ülke topraklarına yeni katılan liman kentleri Türkiye Selçukluları Devleti tarafından fethedilen diğer Anadolu kentleri gibi imar edilmiş, kentler; cami, han, hamam, kervansaray gibi yapılarla donatılmıştır. Bu kentler Selçukluların egemen olduğu dönemde var olan değerine imar faaliyetleri ile değer katmış, ticaretin odak noktasında yer almışlardır. Bu yapıların bazıları günümüze ulaşmış, hatta bir kısmı çeşitli restorasyonlardan sonra aktif olarak kullanılmaktadır. Türkiye Selçukluları Devleti’nin liman kentlerinde ve diğer Anadolu kentlerinde kapsamlı imar faaliyetlerinde bulunması, Selçuklular tarafından yeni ele geçirilen bu toprakların Türk yurdu olarak benimsendiğinin göstergesidir. Nitekim iki yüzyıl gibi kısa bir sürede bu topraklar, Türklerin yurdu anlamına gelen “Türkiye” olarak anılmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Liman, Kent

Abstract

The Turkish Seljuks State, which carried out various activities during the conquest of today's Turkey under Byzantine rule, which was called "Anatolia" before the Turks, aimed to capture the port cities of these lands where they attempted to conquer. The Turkish Seljuks State, who aimed to be permanent in these lands and to become commercially and economically strong by capturing the port cities along with other cities of Anatolia, conquered cities such as Antalya, Alanya and Sinop, located on the Mediterranean and Black Sea coasts, one by one. These newly conquered port cities it settled in an important position for the Anatolian transportation and urban system and made the Turkish Seljuk State active in international commercial activities. In addition, the conquered port cities were used as bases for overseas activities, thus the Turkish Seljuk State gained military and logistical superiority over its rivals. The newly annexed port cities to the country were built like other Anatolian cities conquered by the Turkish Seljuk State, and the cities were equipped with structures such as mosques, inns, baths and caravanserais. These cities added value to their existing value during the Seljuk rule with construction activities and were at the focal point of trade. Some of these structures have survived to the present day, and some of them are even actively used after various restorations. The fact that the Turkish Seljuk State carried out extensive construction activities in the port cities and other Anatolian cities is an indication that these lands, which were newly captured by the Seljuks and called "Anatolia" before the Turks, were adopted as the Turkish homeland. As a matter of fact, in a short period of two hundred years, these lands it began to be known as "Turkey", which means the homeland of the Turks.

Keywords: Turkish Seljuks, Port, City

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Akçay, F. (2023). Türkiye Selçukluları Devleti Zamanında Anadolu Liman Kentleri ve Bu Kentlerdeki Selçuklu Eserleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(26), 245-266.

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti hükümdar ve komutanları tarafından X. yüzyılın ilk yarısında Bizans egemenliğindeki topraklara başlatılan akın faaliyetlerinin olumlu sonuç vermesi neticesinde Türkler Anadolu'ya girmiş ve iki yüzyıl gibi kısa sürede bölge Türk yurdu hâline gelmiştir. Bu süreçte Anadolu'da Türk komutanlar tarafından Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kurulan beylikler ile birlikte Selçuklu hanedan üyesi Süleymanşâh (1075?-1086) tarafından ilk olarak İznik daha sonra Konya merkez olmak üzere Türkiye Selçukluları Devleti kurulmuştur. Türkiye Selçukluları, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi varlığı sona erince diğer beylikler gibi Anadolu'da bağımsız hareket etmeye başlamış, Anadolu hâkimiyeti için Türk beylikleri ve Türklerden önce bu topraklarda hüküm süren Bizans İmparatorluğu ile mücadeleye girişmiştir. Türkiye Selçukluları Devleti Anadolu'da hâkimiyet mücadelesi verirken bir yandan yeni ele geçirilen kentleri imar etmiş, diğer yandan ulusal ve uluslararası ticaret açısından önemli liman kentlerini Selçuklu topraklarına katmayı hedeflemiştir. Türkiye Selçukluları bu amaçla öncelikle Anadolu sınırında yer alan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki Antalya, Alanya ve Sinop gibi liman kentlerine seferler düzenleyerek bu kentleri Selçuklu topraklarına katmıştır.

Bu çalışmada; Anadolu'da Türkiye Selçukluları tarafından fethedilen liman kentlerinin tarihsel süreçteki konumu ve bu kentlerde Selçuklulardan sonra meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. Bu kapsamda Anadolu'nun Türkleşme sürecinde adı geçen kentlerde meydana gelen değişikliklerin günümüz ve geçmiş açısından değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

ANTALYA

Orta Çağ'da Antalya, Akdeniz ticareti için önem arz eden bir limana sahipti ve önemli ticaret yolları güzergâhında yer almaktaydı. Anadolu'dan geçen İpek Yolu'nun Güney hattında yer alan Antalya'ya; Mardin, Diyarbakır, Adıyaman, Maraş, Denizli, Kayseri, Konya, Kapadokya, Malatya, Isparta gibi Anadolu kentleri eşlik etmekteydi (Marko Polo, Tarihsiz: 8 vd.; İbn Fazlan, 1975: 26, 64, 87, 104, 113, 123; Demirkent, 2005: 17; Haldon, 2007: 119-131; Prienne, 2013: 25-26). Bunun yanında Baltık ve Rusya'dan gelen ticaret kervanları önce Antalya ve Akdeniz limanlarına gelir, oradan hareket ederek diğer liman kentlerine ulaşırdı. Kervanlar bu limanlardan deniz yolu ile Mısır ve Suriye'ye giderdi. Uzakdoğu kervanlarının kullandığı yol olan ticaret yollarından birisi Kırım'a, diğeri İran yolunu kullanarak Anadolu'ya girmekte, bu yollardan birisi Trabzon yolu ile Antalya'ya ulaşmakta idi. Antalya ayrıca Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan ve Akdeniz sahillerinden İstanbul'a giden yol güzergâhlarında yer almakta idi. Bu yollardan ilki Sinop-Alâiyye-Antalya yolu, ikincisi Antalya-Dinar yolu idi (Leblich, 1816: 312-324; Özergin, 1959: 137 vd.; Ramsay, 1960: 78 vd.; Eskikurt, 2014: 32 vd.).

Türklerin 1071 yılından sonra Anadolu'ya hâkim olmaya başlaması ile daha öne Bizans'ın elinde bulunan kentler Türklerin hâkimiyetine girmeye başladı. Bu süreçte Antalya ve Uluborlu civarında yer alan Prakana Kalesi, İç-il (İçel) gibi kaynaklarda detaylı adlandırılmayan birtakım merkezler 1120 yılında I. İzzeddin Mesûd (1116-1155) tarafından ele geçirildi. Ancak ortaya çıkan haçlı tehlikesi nedeniyle I. Mesûd, Bizans'tan aldığı bu yerleri geri vermek zorunda kaldı (Süryani Mihail, 1944: 139; Niketas, 1995: 34; Kinnamos, 2001: 36-39; Anonim, 2014: 37; Turan, 1971: 182).

İkinci Haçlı Seferi (1147-1149) sırasında İstanbul'a gelen haçlı ordusu, Alman İmparatoru III. Konrad (1138-1152) ve Fransa Kralı VII. Louis (1137-1180) komutasında İstanbul'dan yola çıktıktan sonra Birinci Haçlı Seferi sırasında kullanılan yolu izleyerek İznik'e ulaştı. İznik'e ulaşan haçlılar, ikiye ayrıldılar ve ilk grup güney yönünde ilerlemeye başladı. III. Konrad, Bizans İmparatorunun daveti ile Efes'ten İstanbul'a hareket ederek sefer gayesinden vazgeçti. Fransa Kralı VII. Louis ise Kudüs'e ulaşmak maksadı ile hareket ederek Antalya'ya vardı ve buradan deniz yolunu kullanarak Antakya'ya hareket etti (Abû'l-Farac, 1950: 384 vd.; Urfalı Mateos, 1962: 49 vd.; Niketas, 1995: 41-45; İbnü'l-Esîr, 1991: 119, 121; Kinnamos, 2001: 64 vd.; Anonim, 2005: 68; Willermus, 2019: 22 vd.).

Haçlı tehlikesinin Anadolu'yu hedef alması nedeniyle Bizans'a bırakılmak zorunda kalan Antalya ve civarının Türkiye Selçukluları Devleti tarafından yeniden ele geçirilmesi I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) zamanına kadar mümkün olamamıştır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehri kuşatmak için hazırlıklara giriştiği sırada şehir, Aldo Brandini adlı bir İtalyan komutanın yönetiminde idi. Bu sırada şehir ticari öneminden dolayı Rumlar ve Latinler tarafından paylaşılmıyordu. Her iki grup arasında meydana gelen yetki çatışması Antalya limanı ve yolunun güvenliğini tehlikeye düşürmüştü, bölgede güvenli ticaret yapılamaz hâle gelmiş ve özellikle Afrika

ve Asya'dan gelen gemiler soyulmaya başlamıştı. Antalya'nın önemli bir ticaret üssü olması, bölgede yetki çatışması nedeniyle güvenliğin bozulması vb. nedenlerle I. Gıyâseddîn Keyhüsrev Antalya'yı Türkiye Selçukluları topraklarına dâhil etmek için harekete geçti. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in şehri ilk kuşatması İtalyan komutan Aldo Brandini'nin kuvvetli mukavemeti karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Aldo Brandini'nin yönetiminden memnun olmayan yerel halkın isteği üzerine Sultan tarafından gerçekleştirilen ikinci kuşatma başarılı oldu. Böylece 5 Mart 1207 tarihinde Antalya Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirildi. Akdeniz'in önemli liman kentlerinden olan Antalya'nın Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirilmesi devletin ekonomik açıdan hızlı bir ilerleme göstermesine neden oldu. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ticaret için özel kanunlar çıkarttı. Ayrıca kervanlardan ve ticaret gemilerinden alınan Bâc Vergisi¹ (Yeniçeri, 1991: 411-413) ile geçiş vergisini kaldırttı (Kaya: 2006: 125 vd.). Antalya'nın fethini gerçekleştiren I. Gıyâseddîn Keyhüsrev vefat edince oğulları arasında taht kavgası başladı. Ülke yönetiminde meydana gelen bu zafiyetten faydalanan Antalya halkı Kıbrıs haçlılarından yardım alarak isyan ettiler ve 1212 yılında Antalya'nın yönetimini ele geçirerek şehirde bulunan Müslümanları katlettiler. Bu sırada tahta I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220) oturmuş ve Akdeniz ticareti için büyük öneme sahip Antalya'nın geri alınması için harekete geçmişti. Türkiye Selçuklularının ordu hazırlayıp Antalya üzerine geldiğini öğrenen yerli halk şehri Kıbrıs Haçlı Krallığı'na teslim etmeye karar verdi. Bu sırada I. İzzeddîn Keykâvus'un Ruzbe Ovası'nda hazırladığı Selçuklu ordusu Antalya üzerine harekete geçti. Antalya halkı büyük bir Selçuklu ordusunun üzerlerine geldiğini haber alınca Kıbrıs Haçlı Kralı Hugue'dan (1205-1218) yardım istedi. Antalya halkının isteği üzerine Kral Hugue Antalya'nın Türklere karşı savunulması için gemi ve asker gönderdi. Türkiye Selçukluları ordusu Antalya'ya ulaşınca Sultan şehrin hem denizden hem karadan kuşatılmasını emretti ve Ramazan ayının ilk günü Antalya kuşatması başladı. Selçuklu askerleri bir ayın sonunda Antalya Kalesi'nin kapısını açarak şehri ele geçirmeyi başardı. Türklere isyan eden yerel halk ve Kıbrıs Haçlı Krallığı tarafından gönderilen askerler tamamen etkisiz hale getirildi ve 22 Ocak 1216'da Antalya ikinci kez Selçuklu sınırlarına dâhil edildi (Anonim, 1935: 27; İbn Bîbî, 1941: 45; İbn Bîbî, 1996: 118-121; Yazıcızâde, 2009: 170, 233 vd.; İbnü'l-Verdi, 2017: 110).

Antalya'nın ele geçirilmesi Türkiye Selçuklularının Akdeniz ticaretini kontrol altına alma ve ekonomik üstünlük sağlama çabalarının ilk aşamasını oluşturmakta idi. Antalya'nın fethinden sonra Akdeniz sahillerinde yer alan başta Alâiyye olmak üzere kırk kale daha fethedildi. Bu kalelerin fethi ile merkezi Antalya olmak üzere Melikü'l Sevâhil veya Reisü'l Bahr olarak adlandırılan askerî valilerin denetiminde Güney Sahilleri Komutanlığı idari birimi kuruldu. Bu idari birimin kurulması Türkiye Selçuklularının Akdeniz ticaretini ele geçirme çabalarının ikinci aşamasını oluşturdu (İbn Bîbî, 1996: 354; Aksarayî, 2000: 95).

İdrisi, Türklere tarafından ele geçirilen Antalya'nın XI. yüzyılda harabe halde olduğunu belirtmektedir (Édrisi, 1811: 129, 134). Fakat kentin işlek bir liman olma özelliğini Bizans egemenliğinin son dönemlerine kadar yitirmediği anlaşılmaktadır. Burası Bizans ile anlaşma yapan tüm ulusların tüccarlarına açık olduğu gibi (Heyd, 1975: 334-335) Mısır-Konstantinopolis ticaretinin de önemli durağıydı. Antalya'nın XIX. yüzyılda hemen hemen hepsi mevcut bulunan, bugün ancak bir kesimi ayakta kalan dış surları Roma çağına ait olduğuna göre, kentin Bizans döneminde pek büyümediği düşünülebilir. Yalnızca limanın kuzeyinde bulunan yerleşme alanının kıyısındaki ve kara tarafındaki surun X. yüzyılın başında inşa edildiği anlaşılmaktadır (Lanckoronski, 1890: 9-13). Denizden yapılacak saldırılara karşı daha güçlü bir savunma düzeni kurmak için girişilen bu sur inşası, Antalya'nın gelişmiş bir kent olduğu anlamına gelmemektedir. Zaten Bizans dönemine ait hiçbir kalıntıyı içermeyen bugünkü kentte tek Hristiyan yapısı II. yüzyılda Roma döneminde tapınak olarak inşa edilip VII. yüzyılda Bizanslılar tarafından kiliseye dönüştürülen, daha sonra camiye çevrilen Cumanun Camiidir (Aran vd., 1970: 67-68).

Selçuklu Çağı Antalya'sının fiziksel yapısı hakkında bilgi veren tek Orta Çağ kaynağı kenti XIV. yüzyılın başında gören İbn Battûta'nın seyahatnamesidir. İbn Battûta'ya göre; Antalya surla çevrili bir kenttir ve çeşitli etnik gruplar yine duvarlarla çevrili kendi mahallelerinde yaşarlar. Mahalleler arasında ise geceleri kapatılan kapılar bulunur (İbn Battûta, Tarihsiz: 335 vd.). Mevcut kalıntılara ve Lanckoronski'nin şematik kent planına (Lanckoronski, 1890: 8'deki Fig. 4. Plan der Befes tigung Von Adalia) dayanarak bu etnik yerleşme alanlarını belirlemek bugün mümkündür.

¹ Pazara gelen her yük için alınan vergi.

Örneğin Selçuklu yapılarının yerleri göz önüne alındığında limanın güneydoğu batı ve kuzeydoğusundaki alanların Türklere, kuzeydeki kesimin yabancı tüccarlara ve güneydeki Türk kesimine komşu olan yerleşme alanının Musevilere ayrıldığı söylenebilir. Kentin güneydoğusundaki geniş alansa muhtemelen Rumlara aitti. Buradaki Cumanun Camii adlı Roma bazilikasının ancak XV. yüzyılın ikinci yarısında camiye çevrilmiş oluşu da² (Aran vd., 1970: 72) bu görüşü desteklemektedir. İbn Battûta'nın ayrı bir kent parçası olarak nitelediği Türk yöneticilerin yerleşme alanı bu durumda yabancı tüccar kesiminin kuzeyinde kalmaktadır. Ne var ki kenti bölgelere ayıran bu semt duvarlarının hangi çağda ortaya çıkıp kentsel yapının nasıl bir kronolojik gelişme seyri izlediği sorusu henüz yanıtlanamamıştır. Ama bu duvar sisteminin en azından başlangıçta etnik bir ayırmadan ötürü değil kentin fiziksel dönüşüm sürecinden dolayı oluştuğu anlaşılmaktadır.

Antalya'nın Türkler tarafından fethinden hemen sonra surlar onarılmaya başlamıştır. Surlar üzerindeki atmış adet kitabe (Erten, 1338-1340: 53-60) incelendiğinde hem Türk hem de Türklerden önceki kentsel yapı aydınlatılabilmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi Antalya'nın 1207 yılındaki ilk fethinden sonra 1215 yılında Kıbrıs haçlılarının yardımıyla şehir halkı ayaklanmış Antalya'yı yeniden fethetmek gerekmiştir. Yeniden fetih kitabelerinin tümü batıdaki (birinci) orta sur üzerinde bulunduğu göre Bizans döneminde kentin asıl yerleşme merkezinin bunun gerisindeki kesim olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen kent alınırken en fazla bu sur tahrip olmuş ve yeniden yapılması zorunlu hale gelmişti. İkinci fetih sonrasında Türkler kentin isyanına tepki olarak etnik yerleşme düzenini değiştirmiş, Hristiyan halkı doğudaki (ikinci) orta surla dış sur arasındaki alana yerleştirmiş olmalıdır. Bu nedenle de ikinci orta sur 1225'te belki Helenistik surun kalıntıları üzerinde inşa edilmiş ama dış surun söz konusu alanı kuşatan parçası Türk çağında önemli bir onarım görmemiştir. Buradaki tek Selçuklu yazıtı Hadrian Kapısı'nın yanındadır (1220) (Erten, 1338-1340: 53-60, 4. Kitabe). Selçukluların buradaki onarımdan kısa sürede vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bugün de surun izinin en zor bulunabildiği kesim doğudaki bu parçadır. Oysa kuzeyde Türklerin yerleştiği alanın dış surları esaslı onarım görmüştür (1244) (Erten, 1338-1340: 53-60, 1. 2. ve 3. kitabe).

Antalya kenti ikinci fethinden sonra hızla gelişmiştir. Burası Anadolu'nun en önemli ihracat limanlarından biri ve bir deniz üssü olmuş, ayrıca buraya bir de tersane inşa edilmiştir. Söz konusu tersanenin yeri bilinmiyorsa da limanın doğusunda denizle sur arasındaki kesimden başka bu işleve uygun bir alan yoktur. Kentin muhtemel ilk Türk yapısı buraya Melikü'l Sevâhil olarak atanan Mübârizeddin Ertokuş'un camisi olmalıdır (Turan, 1947: 423). Bugün mevcut olmayan bu caminin kiliseden çevrildiği ve 1373'te onarılan Yivli Camii ile aynı yapı olabileceği düşünülmektedir. Bilindiği kadarıyla bugünkü cami Türk öncesi döneme ait temeller üzerinde yükselmektedir. Biri hariç tüm Selçuklu yapılarının sur içinde oluşu Antalya'nın bir kapalı kent olduğunu göstermektedir. Yalnızca Karatay Dârû'l Sulahâsı (1250) sur dışındadır (Turan, 1948: 38-39) ki bir hangâh işlevi gördüğü düşünülürse böylesi bir konumlanma doğal sayılır. Ticaret alanının XIV. yüzyılın başında kentin Türk kesiminde olduğu bilinmektedir (Heyd, 1975: 612). Fakat limanın kuzeyindeki mahallenin yabancı tacirlere ait olduğu düşünülürse burasının da bazı ticari işlevleri içermesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla ticaret alanı herhalde limandan kuzeydoğuya doğru uzanıp sur kapısına ulaşmakta ve belki de bir ölçüde dışarı doğru taşmaktaydı. Nitekim Osmanlı döneminde çarşı tümüyle sur dışına çıkmıştır (Tanyeli, 1987: 51-52).

Antalya'da Türkiye Selçukluları Dönemi Eserleri

Yivli Minare: Selçuklu sanatının en güzel örneklerinden olan Yivli Minare I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) tarafından inşa ettirilmiştir. Otuz sekiz metre yüksekliği ve doksan basamağı olan minarenin şerefesinin atındaki dolgular 1953 yılında yapılan tamirat esnasında eklenmiştir. Yapımında horasan harcı kullanılan yapının firuze çinileri dikkate değerdir (Aslanapa, 1989: 83; Armağan, 2005: 98-99; Avcı, 2015: 52-78).

Ahi Yusuf Camii: Kale İçi semtinde Selçuklu Mahallesi Mermerli Sokağı'ndadır. Kitabesinde yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre Ahi Yusuf adına 1249 yılında inşa ettirilmiştir. Yapı moloz taşlar kullanılarak yapılmış ve oldukça sade bir görünüme sahiptir. Cami tek kubbeli ve kare planlıdır. Korniş

² Bu konuda bir kesinlik olmasa da Türk eklentilerinin üslup özellikleri bize bu tarihi düşündürmektedir.

saçaklı ve piramidal çatılı olup üstü alaturka kiremitle kaplıdır (Önkal, 1977: 321; Beyazal, 2019: 177-178, 208).

Alâeddîn Camii: Şehir merkezinde Kale İçi semtindedir. 1230 yılında Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından kiliseden camiye çevrilmiştir (Uyumaz, 1997: 118; Beyazal, 2019: 172-176).

Kara Molla Mescidi: Kale İçi semti Barbaros Mahallesi, Kocatepe Sokağı'nda yer alan ve XIII. yüzyıla tarihlendirilen mescit, 1998 yılında restore edilmiştir (Beyazal, 2019: 194).

Karatay Medresesi: Taç kapılı, ortası avlulu ve eyvanlı tarzı yansıtan klasik Selçuklu medreselerinin Antalya'da yer alan en güzel ve yegâne örneğidir. Medrese 1250 yılında Celâeddîn Karatay tarafından inşa ettirilmiştir. Restore edilen medresenin taç kapısı ve iki eyvanından başka bölümü günümüze ulaşmamıştır (Turan, 1948: 143; Uyumaz, 1997: 31; Doğan, 2012: 45-51).

Gıyâseddîn Keyhüsrev Medresesi: Yivli Minarenin yanı başında bulunan ve günümüze sadece taç kapısı ulaşan medrese Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) dönemi idarecilerinden Atabey Armağan tarafından 1239 yılında inşa ettirilmiştir (Doğan, 2012: 42-44; Beyazal, 2019: 200-201).

Selçuklu Medresesi: Keyhüsrev Medresesi ve Yivli Minare ile aynı avlunun içerisinde yer almaktadır. Kitabesi okunamadığı için inşa tarihi ve yaptırın hakkında bilgi yoktur. XIII. yüzyılının ortalarında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Doğan, 2012: 35-41).

Mevlevihane: Selçuklular tarafından 1215 yılında yapımına başlanmış ve 1225 yılından Sultan I. Alâeddîn Keykubâd döneminde bitirilmiştir. 1377'de Zincirkıran Mehmed Bey tarafından Mevlevihane'ye dönüştürülen yapı yakın dönemde Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılmıştır (Tezcan Kaya, 2022: 74-102).

Ahi Yusuf Türbesi: Ahi Yusuf Camii ile aynı avluda bulunan türbe bir duvar ile camiye bağlanmıştır. Türbe caminin kuzeyinde eski kale sur kalıntıları arasındadır. Son derece sade iki katlı bir yapıdır. Ön taraftaki üç taştan ikisi mezar taşı, üçüncüsü ise Ahi Yusuf Camii'nin 1249 tarihli inşa kitabesidir (Önkal, 1977: 319-323; Koçyiğit, 2021: 20).

Şeyh Sucan Türbesi: Şehir merkezinde Kızıl Toprak Mahallesi'nde bulunan türbe, 1238 tarihinde inşa edilmiştir. Kare planlı ve iki katlı türbe son derece sadedir. Günümüzde restore edilmiştir (Erten, 1340-1338: 62; Önkal, 1977: 309-312; Beyazal, 2019: 205-207).

Antalya Kalesi: Şehrin kurucusu olan Bergama Hükümdarı II. Attalos Fladelfs (MÖ 160-138) tarafından MÖ 158 yılında inşa ettirilmiştir. Selçuklular tarafından fethedilmiş ve sonra kaybedilmişse de en son 1207 yılında I. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında kesin olarak Selçukluların egemenliğine girmiştir (Kaya: 2006: 131). Bugünkü yapısını büyük ölçüde o dönemde kazanan kale, Beylikler ve Osmanlı döneminde de işlevini sürdürmüş ve tamiratlar görmüştür (Armağan, 2005: 103 vd.; Beyazal, 2019: 7 vd.).

Evdır Han: Antalya-Korkuteli karayolu üzerinde, Antalya'ya yirmi kilometre uzaklıktadır. Kitabesi günümüze ulaşmamış olsa da daha önce okunmuştur. Bu kitabeğe göre han, I. İzzeddîn Keykâvus tarafından 1210-1219 yıllarında inşa ettirilmiştir. Hanın yapımında çok sayıda devşirme taş kullanılmıştır (Erdmann, 1961: 175-179; Aslanapa, 1989: 171; Bakkal, 2019: 527-531; Beyazal, 2019: 222).

Kırkgöz Han: Antalya-Burdur karayolu üzerinde Antalya'ya otuz kilometre uzaklıkta Pınarbaşı mevkiinde bulunan Kırkgöz Hanı, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından 1247 yılından inşa ettirilmiştir. 2007 yılında restore edilmiştir (Aslanapa, 1989: 180; Bakkal, 2019: 532-536).

Cırnık-Düden Köprüsü: Antalya Havaalanı yakınlarında Düden Çayı üzerindedir. XIII. yüzyıl Selçuklu köprüleri arasında ismi geçmektedir. Restore edilen köprü günümüzde araç trafiğine kapalıdır (Gülgönül, 2020: 51-56; Beyazal, 2019: 220-221).

Soğucaksu Köprüsü: Antalya-Aksu karayolu kenarındadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. Osmanlılar döneminde tamir görmüş olan köprü günümüzde yıkık durumdadır (Gülgönül, 2020: 74-78).

Gazi Paşa-Şekerhane Av Köşkü: Hacı Musa Çayı'nın denize döküldüğü yerin yakınlarında bulunan yapı dıştan Selçuklu av köşkü olmakla birlikte içi Roma Kralı Trajanus (98-117)'a ait bir anıt mezardır. Selinus Antik Şehri yakınlarındaki yapı Selçuklular döneminde av köşk olarak kullanılmıştır (Türkmen vd., 2010: 199-202).

Gündoğmuş (Kemer) Köprüsü: Gündoğmuş ilçesine on iki kilometre uzaklıkta tarihi İpek Yolu üzerinde yer alır. Üzerine yeni köprü yapılmıştır. XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Gülgönül, 2020: 66-68).

Kemer Av Köşkü: Antalya-Kumluca karayolunun Kemer girişindeki ormanlık alan içerisindedir. Gerçekleştirilen son araştırmalar neticesinde yapı 1230-1248 arası döneme tarihlenmektedir. Kemer Av Köşkü bu bölgedeki tek av köşkü olma özelliği taşımaktadır (Şenoğlu ve Ortaçesme, 2016: 59-62).

Manavgat-Kargı Hanı: Manavgat sınırları içinde yer almaktadır. Manavgat-Serik karayolu Taşağıl sapağına yaklaşık yirmi beş kilometre uzaklıkta ve Kargı Çayı yakınlarındadır. XIII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Akdeniz ile İç Anadolu'yu bağlayan kervan yolu üzerinde Kesikbel mevkiindedir. Yapının ana duvarları ve önemli kısmı ayakta (Erdmann, 1961: 181-184; Bakkal, 2019: 552-556; Beyazal, 2019: 223).

Manavgat-Naras Köprüsü: Manavgat'a bağlı Dikmen Köyünde Naras Nehri üzerinde yer almaktadır. XIII. yüzyıl Selçuklu köprülerinden biri olup 2000 yılında Kara Yolları Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Günümüzde kullanılmamaktadır (Gülgönül, 2020: 68-74).

Serik-Belkis-Sultan Alâeddîn Köprüsü: Serik-Manavgat karayolunda Köprüçay Nehri üzerindedir. Roma döneminden kalan köprü Selçuklular zamanında yeniden inşa edilmiştir. Bazı kaynaklarda köprünün banisinin Alâeddîn Keykubâd olduğu iddia edilmişse de son yıllarda köprü üzerinde araştırmalar yapan Z. Kenan Bilici köprünün muhtemelen II. Gıyâseddîn Keyhüsrev tarafından inşa ettirildiğini ortaya çıkarmıştır (Karpuz vd., 2008: 119-168; Gülgönül, 2020: 27-46).

ALANYA/ALÂİYYE

Türkiye Selçukluları Devleti'nin en güçlü hükümdarlarından I. Alâeddîn Keykubâd tahta geçmesinin ardından ilk olarak ülkenin güvenliğine yönelik tedbirler aldı. Ülkenin güvenliğini sağlayan I. Alâeddîn Keykubâd daha sonra fetih hareketlerine girişti. İlk seferini 1221 yılında Galanaros/Kalonoros üzerine gerçekleştiren I. Alâeddîn Keykubâd şehri denizden ve karadan kuşattı. I. Alâeddîn Keykubâd'ın kuşatma başlattığı sırada Kalonoros şehri Kir Vard adlı bir komutanın yönetiminde idi. Türkler tarafından başlatılan kuşatmaya karşı başarılı olamayacağını anlayan Kir Vard, Kalonoros kuşatmasını idare eden Antalya Subaşısı Mübârizeddîn Ertokuş'a elçi göndererek bazı şartları yerine getirilirse şehri teslim edeceğini bildirdi. Kir Vard'ın sunduğu şartlar arasında; hayatına dokunulmaması, şehrin teslimine karşılık Alaşehir ve yörelerinin yönetiminin kendisine verilmesi ve kızının Sultan ile evlendirilmesi vardı. Mübârizeddîn Ertokuş, Kir Vard'ın teklifini ve isteklerini I. Alâeddîn Keykubâd'a bildirdi. Sultanın Kir Vard'ın şartlarını uygun bulması neticesinde Mübârizeddîn Ertokuş şehre girip Kalonoros'u mukavemetsiz teslim aldı. Şehir ele geçirildikten sonra I. Alâeddîn Keykubâd, şehrin Kalonoros olan adının kendisine ithafen Alâiyye olarak değiştirilmesini buyurdu. Şehrin imarı için çeşitli görevliler atayan I. Alâeddîn Keykubâd buraya bir de tersane yaptırılmasını emretti. Şehir fethedilip işler yoluna koyulduktan sonra I. Alâeddîn Keykubâd kışı geçirmek üzere saltanat merkezine dönmek için yola koyuldu. I. Alâeddîn Keykubâd yolu üzerinde yer alan Alâra Kale'sini görünce burayı ele geçirmek niyetiyle kaleye yöneldi. Kale yeni ele geçirilen Alâiyye'nin eski komutanı Kir Vard'ın kardeşinin idaresinde idi. I. Alâeddîn Keykubâd kale komutanına elçi göndererek; kardeşinin bir ay kadar önce kalesini teslim ettiğini, kendisinin de direnmeden aynı işi yaparsa iyiliklere mazhar olacağını, yoksa cezalandırılacağını bildirdi. I. Alâeddîn Keykubâd'ın gönderdiği elçi Sultanın buyruğunu kale sahibine ilettili. Ancak Alara Kalesi komutanı Sultana cevabını bildiremeden öldü. Bu beklenmedik durum karşısında kalenin ileri gelenleri Sultana kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Kalenin zorlanmadan ele geçirilmesi üzerine I. Alâeddîn Keykubâd büyük şölenler düzenleyip Antalya'ya varınca komutanlarına hil'atler bahşetti (İbn Bîbî, 1941: 98-99; İbn Bîbî, 1996: 268-269, 354; Müneccimbaşı, 1935: 43; Simbat, 1946: 80; Abû'l-Farac, 1950: 516; Uyumaz, 1997: 29-33; Müneccimbaşı, 2001: 62; Yazıcızâde, 2009: 380 vd.; Anonim, 2014: 41; Hacıgökmen vd., 2021: 9-14).

Alâiyye ele geçirilince kente, Selçuklu kentlerine unvan verme geleneğine uygun olarak Darû'l-Emân (emin kent) unvanı verilmiştir. Alâiyye fethedildikten sonra Antalya ile birlikte Doğu Akdeniz Havzası'nda ekonomik işlevinin yanı sıra askerî operasyonların merkezi olan önemli bir liman görevi üstlendi. Alâiyye kentinin fetih sonrası imar faaliyetlerine ilişkin yapı kitabelerinden anlaşılacağına göre; kilise-şapel gibi Hristiyan yapılarının, ulu cami-mescit gibi İslami yapılara dönüştürülmesi ile kuşatma sırasında tahrip olan kent duvarları ve surların güçlendirilmesine yönelik inşa faaliyetleri birinci öncelik olmuştur. İkinci öncelik olarak buranın liman kenti olması nedeniyle, özellikle ticaret ve savaş gemilerinin inşası için tersane ile Kızıl Kule ve Tophane inşa faaliyetleri gösterilebilir. Alâiyye fethedildikten sonra, Antalya limanı ile birlikte kervansaray ve han gibi yapılarla donatılmış ve başkent Konya odaklı Anadolu ulaşım ağı ile bütünleşmiştir. Alâiyye ve Antalya, Türkiye Selçukluları devlet politikası kapsamında

yabancı tüccarlara sağlanan sigorta ve güvenlik gibi önlemlerin sonucu olarak, Küçük Ermenistan Krallığı egemenliğindeki Ayas/Ajazzo limanına alternatif limanlar olmuşlardır. Böylece iki kent Doğu Akdeniz Havzası'nın en önemli ekonomik etkinlik merkezleri durumuna gelmiştir (Simbat, 1946: 80-81; Ülkütaşır, 1949a: 113-151; Rice, 1961: 106; Heyd, 1975: 611; İbn Bîbî, 1996: 354; Uyumaz, 1997: 33; Artuk ve Artuk, 2003: 421-446;).

Alâiyye'nin fethinden önce topografik durumun da yardımıyla çok iyi güçlendirilmiş bir küçük yerleşme olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü kent, Alâeddin Keykubâd tarafından hem karadan hem denizden kuşatıldığı halde zapt edilememiş ancak anlaşmayla alınabilmiştir (Müneccimbaşı, 1935: 42; İbn Bîbî, 1941: 95-98; Simbat, 1946: 80; Abû'l-Farac, 1950: 516; Darkot, 1978: 286-287; Bostan, 1989: 339-341; Müneccimbaşı, 2001: 60-61; Yazıcızâde, 2009: 362 vd.; Anonim, 2014: 41). Ele geçirildiğinde Kalonoros'un yalnızca bugünkü surla çevrili alanın kuzeybatısındaki küçük alandan ibaret olduğu düşünülebilir. Bu kesiminin ise muhtemelen Helenistik dönem surlarının çevrelediği daha geniş bir alanın Bizanslılar tarafından inşa edilen bir surla ikiye bölünerek elde edildiği tahmin edilmektedir. Ahmedekten başlayıp kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan surun Helenistik dönemde inşa edildiği kuvvetle muhtemeldir. Fakat buna bağlanan doğu-batı yönündeki surun ilk kez hangi çağda inşa edildiği konusunda bilgi yoktur. Kalonoros'ta kentin muhtemelen X. yüzyılda bir surla küçültülüp daha kolay savunulabilir hale getirildiği anlaşılmaktadır. Kentin Türk öncesi yapıları bugün mevcut iki kiliseden başka, Cilvarda Burnu'nda bir manastırdan oluşmaktadır (Lloyd ve Rice, 1958: 11, 34-44). Diğer kiliseler ise muhtemelen ortadan kalkmış olmalıdır. I. Alâeddin Keykubâd'ın kiliseleri yıktırıp yerlerine camiler yapılmasını emrettiği konusunda kayıtlar bulunduğu göre (İbn Bîbî, 1996: 344) kentte daha fazla sayıda dini yapı mevcuttu (Uyumaz, 1997: 33).

Fethinden sonra, eski adları kullanma konusundaki genel Türk eğilimine karşıt olarak adı değiştirilen kente başka yerlerden nüfus aktarımı yapılmış ve kentin gelişmesi amaçlanmıştır. Bu arada önce Kızıl Kule ve kara surları yapılmış, ahmedek 1226'da bitirilmiş, 1227'de de tersane Kızıl Kule bağlantısı oluşturulmuştur. İç kalenin ise 1231'de inşa edildiği tahmin edilmektedir (Konyalı, 1946: 149). Özellikle tersane ve rıhtımların inşası³ (Lloyd ve Rice, 1958: 18) önemli bir liman olduğuna ilişkin kanıt bulunmayan Kalonoros'un aksine, Alâiyye'nin ticari işlevinin gelişkinliğini gösterir. Nitekim İbn Battûta XIV. yüzyılda bile hala eski bir liman olan Alâiyye'ye ayak basmıştır. Ancak XIV. yüzyıldan sonra giderek küçülen kent, Osmanlı çağında hemen hemen hiç adı geçmeyen küçük, sapa bir yerleşmedir. Bundan dolayı orta kalede yer alan çarşı planına sahip kitabesiz yapının da Selçuklu ürünü olduğu tahmin edilmektedir. En az kırk dört dükkânı barındıran bu denli büyük bir çarşının XIV. yüzyıldan sonra hiçbir önemi kalmayan bir kentte yapılması olanaksızdır. Kaldı ki eski çarşının liman kesiminde olmadığı da kesindir. Çünkü kara surları üzerinde bulunan ve geçmişte Eski Pazar Kapısı adını taşıyan giriş burayla bağlantıyı sağlamaktadır. O halde Selçuklu ticaret alanının Eski Pazar Kapısı'ndan Aya Dimitri Kapısı'na ve oradan çarşıya uzandığı öne sürülebilir. Yerleşme alanları XIII. yüzyılda hızla güney ve doğuya doğru genişleyen kentte bilindiği kadarıyla iki cami, bir mescit, sarnıçlar, bir çeşme ve hamamlar inşa edilmiştir. Bunlardan Süleymaniye Camii'nin eski Alâeddin Camii kalıntıları üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hem üzerindeki yazıt parçaları hem de 1530 tarihli bir tahrir defterindeki; "*Vakf-ı cami-i Sultan Alâeddin der Kalâ-i Alâiyye*" kaydı bu tezi doğrulamaktadır (Konyalı, 1946: 181, 285-320). İlginçtir ki hemen caminin önündeki sur kapısı eskiden Aya Dimitri adını taşımıştır. Kiliselerin yerine cami yapıldığı yönündeki kayıta (İbn Bîbî, 1996: 344) eğer gerçeklik payı varsa, burada Kalonoros'un belki de en önemli kilisesi (Hagios Dimitrios?) bulunmaktaydı ve bu yapı fetih sonrasında camiye çevrilmişti (Tanyeli, 1987: 47).

Tersaneyi içeren Kızıl Kule ile Tophane Burcu arasında kalan kesimin askerî liman işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Ticari gemilerin burayı kullanmakla birlikte zaman zaman kentin kuzeyindeki kumsalı da tercih etmeleri de muhtemeldir. Çünkü XIII. yüzyılda gemiler için rıhtım bir zorunluluk değildi ve gerek fırtınadan korunmak gerekse yük boşaltmak için tekneleri kıyıya çekmek sık başvurulan bir yöntemdi.

Alâiyye'deki diğer kentsel öğelerin yerleri de saptanabilmektedir. Sarayın iç kalede olduğu kesin gibidir. Burada fresk kalıntılarına rastlanmış olması bunu düşündürmektedir. Saray inşa edilirken buradaki XI. veya XII. yüzyıla ait kiliseye dokunulmamıştır (Lloyd ve Rice, 1958: 36-37).

³ Rıhtım taşlarının izlerini 1958'de S. Lloyd ve D. S. Rice deniz altında görebilmişlerdi.

İbrahim Hakkı Konyalı sarayın güneyinde Cilvarda Burnu'na doğru uzanan alanın meydan olduğunu ve burada Selçuklu askerlerinin eğitim ve spor yaptıklarını yazar (Konyalı, 1946: 321). Alâiyye de diğer Selçuklu kapalı kentlerinin benzer yapısal özelliklerini göstermektedir. Örneğin kenti parçalara bölen surların ilk bakışta bazı etnik ayrımları yansıtacağı düşünülebilirse de Selçuklu yapılarına her kesimde rastlanması bu görüşü doğrulamamaktadır. Bir etnik ayırım varsa bile sınırlarını surların oluşturduğu kabul edilemez. Kenti parçalara ayıran duvarlar tıpkı Antalya'da olduğu gibi eskiden kalan tahkimatın onarılmasıyla ortaya çıkmış, bunlara yapılan Türk ekleriyle kentsel parçaların sayısı çoğaltmıştır. Yoksa etnik bir ayırım yapma çabasının ürünleri değildir (Tanyeli, 1987: 48).

Alanya/Alâiyye'de Türkiye Selçukluları Dönemi Eserleri

Akşebe Sultan Camii ve Türbesi: Surların ahmedek ile iç kale arasındaki bölümünde, kervansaraydan biraz daha yukarıda arazinin dikleştiği bir yerdedir. Alanya Kalesi'nin ilk komutanlarından Akşebe Sultan tarafından 1230 yılında inşa ettirilmiştir. Yapı çeşitli tarihlerde bazı değişikliklere uğramış ve bunun sonucunda orijinalliğini kısmen yitirmiştir. Bitişindeki türbe Akşebe Sultan'a aittir (Konyalı, 1946: 287-289; Lloyd ve Rice, 1958: 30-32; Önkal, 1977: 480-485; Aslanapa, 2007: 60; Beyazal, 2019: 194, 210; Hacıgökmen vd., 2021: 32).

Andızlı Camii: İlçe merkezinde Tophane Mahallesi'ndedir. Adını hemen yanındaki andız ağacından alan cami, 1277 yılında Emîr Bedreddîn tarafından inşa ettirilmiştir. Bu nedenle Emîr Bedreddîn Camii de denir. 1970 yılında tamir edilmiştir. Selçuklu sanatının en güzel örneklerinden biridir (Konyalı, 1946: 297-309; Lloyd ve Rice, 1958: 61; Hacıgökmen vd., 2021: 32).

Küçük Mescit: XIII. yüzyıla tarihlenen kare planlı ve pandantifli kubbe⁴ (Bayazıt, 1997: 1410) ile örtülü bir yapıdır. Türbe olarak inşa edilip daha sonra mescide çevrilmesi de mümkündür (Konyalı, 1946: 287).

Arap Evliya Mescidi: Yapım yılı ve inşa ettireni bilinmemektedir. Selçuklular tarafından mescide çevrilmiştir. Günümüzde boş olarak ziyarete açıktır (Konyalı, 1946: 310-312; Lloyd ve Rice, 1958: 36 vd.; Hacıgökmen vd., 2021: 23).

Alanya Kalesi: Denizden iki yüz elli metreye kadar yükselen yarımada üzerine kurulmuştur. Daha önceden mevcut olan kale, 1221 yılında Selçuklular tarafından fethedilince tamir edilmiş ve ilaveler yapılarak bugünkü halini almıştır. Alanya Kalesi; kale altı, orta kale, iç kale olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd döneminde Selçukluların kışlık merkezi olarak kullanılmıştır (Konyalı, 1946: 140 vd.; Lloyd ve Rice, 1958: 10; Uyumaz, 1997: 33; Beyazal, 2019: 121; Hacıgökmen vd., 2021: 22-23).

Kızıl Kule: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından 1226 yılında Alâiyye Tersanesi'ni korumak amacıyla inşa ettirilmiştir. Sekizgen planlı ve beş katlı bir yapı olup her kat farklı plana sahiptir. Yüksekliği otuz üç metredir. Yapımında kullanılan tuğlalara atfen Kızıl Kule olarak bilinmektedir (Konyalı, 1946: 160 vd.; Lloyd ve Rice, 1958: 11-16; Uyumaz, 1997: 33; Beyazal, 2019: 121; Hacıgökmen vd., 2021: 24).

Kale Kapısı: Tersanenin kuzeyinde yer alan kapı "Koca Kapı", "Yukarı Kapı", "Eski Pazar Kapısı" olarak da bilinir. Selçuklular döneminde iç kaleye girişi sağlamak amacı ile inşa ettirilmiştir. Kuzey suruna bitişik olup moloz taş, tuğla ve horasan harcı kullanılarak inşa edilmiştir (Konyalı, 1946: 150 vd.; Lloyd ve Rice, 1958: 10; Uyumaz, 1997: 33).

İç Kale: Alanya Kalesi'nin son sığınağı ve savunma noktasıdır. Etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş olup içinde saray, askerî tesisler, sarnıçlar gibi Selçuklu yapılarının yanı sıra daha önceki dönemlere ait kilise ve sarnıçlar da bulunmaktadır (Konyalı, 1946: 195-198; Lloyd ve Rice, 1958: 33 vd.; Uyumaz, 1997: 33).

Saray: XIII. yüzyıla ait Selçuklu sarayıdır. İç kale surlarına bitişik moloz taş, tuğla ve horasan harcı ile inşa edilmiştir. Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın yaşadığı ve yönetim merkezi olarak kullandığı yapı topluluğu olduğu tahmin edilmektedir (Konyalı, 1946: 73; Uyumaz, 1997: 33; Hacıgökmen vd., 2021: 29-30).

Ahmedek/Ehmedek Kompleksi: Türkiye Selçukluları zamanında orta kale olarak tekrar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Giriş kapısında yer alan kitabeye göre 1227 yılında inşa ettirilmiştir. Adını

⁴ Kare şekilli bir oda boşluğu üzerine daire şekilli bir kubbe veya dikkörtgen şekilli bir oda boşluğu üzerine elips şekilli bir kubbe inşa etmek için kullanılır.

Türkiye Selçukluları inşaat ustası olan Ehmedeké'den aldığı tahmin edilmektedir. Orta kale üçer kuleli iki bölümden oluşmaktadır. Orta kale sultanın sarayının bulunduğu iç kaleyi koruyacak konumda olmasının yanı sıra, karadan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı da stratejik olarak konumlanmıştır (Konyalı, 1946: 188-195; Lloyd ve Rice, 1958: 25-28; Beyazal, 2019: 148-150; Hacıgökmen vd., 2021: 22-23, 27).

Kale Hamamı: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirildiği düşünülen iç kalenin doğusunda bulunan burçların hemen yanında yer almaktadır. Hamam kırmızı tuğla ve harç kullanılarak inşa ettirilmiş olup, tek kubbeli ve sekiz yüzü olan bir yapıya sahiptir. Günümüzde çökmüş olan beş metre çapındaki kubbesi ve tonozla örtülmüş olan küçük bir odası olduğu anlaşılmaktadır (Konyalı, 1946: 317-318; Lloyd ve Rice, 1958: 35-36; Aslanapa, 1989: 189).

Orta Kale Suru: I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirililen Alanya Kalesi'nin ikinci sur kısmını teşkil eder (Konyalı, 1946: 315; Lloyd ve Rice, 1958: 28; Uyumaz, 1997: 33; Hacıgökmen vd., 2021: 23).

Alanya Tersanesi: Günümüze ulaşan tek Selçuklu tersanesi olup 1228 yılında inşasına başlanmış ve bir yıl sonra tamamlanmıştır. Akdeniz'deki ilk Türk tersanesidir. Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirilmiştir. Daha önce Sinop Tersanesi'ni yaptıran I. Alâeddîn Keykubâd, Alanya Tersanesi ile "*İki Denizin Sultanı*" unvanını almıştır (Konyalı, 1946: 209 vd.; Lloyd ve Rice, 1958: 16-18; Uyumaz, 1997: 33; Beyazal, 2019: 127-128; Hacıgökmen vd., 2021: 25).

Arasta: Üç bölümlü bir yapıdır. Osmanlılar döneminde ilaveler yapılarak kullanılmaya devam edilmiştir. Yanı başındaki Selçuklu bedesteni ise günümüzde restore edilmiş ve otel olarak kullanılmaktadır (Konyalı, 1946: 313-316; Lloyd ve Rice, 1958: 30).

Kule 1 ve 2: Savunma ve gözetleme amacıyla inşa ettirilen XIII. yüzyıl Selçuklu yapılarıdır. Her iki kule de büyük oranda tahrip olmuştur (Konyalı, 1946: 364; Lloyd ve Rice, 1958: 18-25).

İç Kale Koğuşları: Selçuklular döneminde saraya bitişik olarak inşa edilen ve askerlerin barındığı yapılar olduğu bilinmektedir. XIII. yüzyılda inşa edildikleri tahmin edilmektedir (Konyalı, 1946: 197).

Mecdüddîn Sarnıcı: XIII. yüzyıl Selçuklu sarnıcıdır. Üst kısmındaki çekme bacaları ve sızdırma deliği günümüze sağlam ulaşmıştır. Bugün otel olarak kullanılan bedestenin bitişiğinde yer alır (Konyalı, 1946: 318-319; Lloyd ve Rice, 1958: 28, plate XIV).

Büyük Sarnıç: Alanya iç kalesindedir. Yapı malzemelerinden XIII. yüzyılda inşa ettirildiği tahmin edilmektedir (Konyalı, 1946: 287; Lloyd ve Rice, 1958: fig.15).

Ehmedek Sarnıcı: Kulelerin günümüze kadar gelen duvarları kayalara oyularak inşa edilmiştir. Orta kalenin içindeki üç sarnıç günümüzde de kullanılmaktadır. Kale duvarlarında Selçuklu döneminden kalma gemi resimleri vardır (Konyalı, 1946: 197; Lloyd ve Rice, 1958: 25-27).

Kızlar Hanı ve Çeşmesi: Alanya ilçe merkezinin doğu girişinde Hatipoğlu Mezarlığı'nın karşısında bulunmaktadır. Han ve çeşmenin kitabesi olmamakla birlikte inşa tarzlarından XIII. yüzyıl Selçuklu dönemine ait oldukları söylenebilir (Bakkal, 2019: 551).

Has Bahçe Av Köşkü: İlçe merkezinde Has Bahçe Mahallesi'ndedir. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirildiği iddia edilen köşk, hamam ve su kemerlerinden oluşan bir yapılar topluluğudur. Günümüze sadece kalıntıları gelmiştir (Konyalı, 1946: 338-339; Lloyd ve Rice, 1958: 43; Önkal, 1977: 480-485).

Gülefsen Av Köşkü: Alanya'ya bağlı Çıplaklı beldesinde yer almaktadır. Kitabesi günümüze ulaşmadığı için hakkında fazlaca bilgi yoktur. Günümüzde birçok unsuru ayakta olan yapıyı bazı araştırmacılar Selçuklu bazı araştırmacılar ise Beylikler dönemine tarihlendirmektedir (Konyalı, 1946: 353-356; Lloyd ve Rice, 1958: 43; Önkal, 1977: 480-485).

Sedre Köşkü: Alanya-Gazi Paşa karayolunun yirmi ikinci kilometresinde Demirtaş kasabasına bir kilometre uzaklıkta, Sedre Çayı vadisinde bahçelerin içindedir. XIII. yüzyılda Selçuklular tarafından inşa ettirilen yazlık köşklardan biridir. Devşirme taşlarla inşa edilen iki katlı bir av köşküdür (Önkal, 1977: 480-485).

Oba Medresesi: Alanya'nın on beş kilometre uzağındaki Oba köyünde bahçeler arasında bulunmaktadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd tarafından 1232 yılında inşa ettirildiği sanılan medreseyi bazı tarihçiler daha geç döneme tarihlendirmektedir (Konyalı, 1946: 356-358; Lloyd ve Rice, 1958: 41; Önkal, 1977: 480-485).

Şarapsa Han: Şerefza/Serapsu adları ile anılan han Antalya-Alanya karayolu üzerinde, Alanya'ya on beş kilometre mesafededir. Kitabesine göre Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı sırasında inşa ettirilmiştir (Konyalı, 1946: 362-367; Lloyd ve Rice, 1958: 45, 67-68; Önkal, 1977: 480-

485; Aslanapa, 1989: 180; Uyumaz, 1997: 33; Bakkal, 2019: 548-550; Beyazal, 2019: 214-217; Hacıgökmen vd., 2021: 32-35).

Alara Han: Alanya'ya otuz beş kilometre uzaklıkta Alara Çayı'nın kıyısındadır. Han Alara Kalesi'nin eteğine kurulmuştur. Kitabesine göre Alara Kervansarayı, 1231 yılında I. Alâeddîn Keykubâd tarafından iki bin metre karelik bir alanda tamamen kesme taşlardan inşa ettirilmiştir. Günümüzde turistik tesis olarak kullanılmaktadır (Konyalı, 1946: 367-371; Lloyd ve Rice, 1958: 46 vd.; Erdmann, 1961: 184-186; Önkal, 1977: 480-485; Aslanapa, 1989: 176-177; Uyumaz, 1997: 33; Bakkal, 2019: 542-547; Beyazal, 2019: 218-219).

Alara Kalesi: Kale Alanya kentinin yaklaşık üç buçuk kilometre batı tarafında yer almaktadır. Kale şehir fethedildikten sonra 1232 senesinde I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirilmiştir. İpek Yolu üzerinde yer alan kalenin işlevi Alara Çayı kenarında bulunan Alara Hanı'nda mola veren kervanların güvenliğini sağlamaktı. Alara Kalesi dış kale ve iç kale olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kalenin diğer kaleler gibi normal bir giriş kapısı yoktur. Kaleye yüz yirmi basamaktan oluşan bir dehlizden geçerek girilir. Günümüze kadar ulaşan kale kalıntıları arasında küçük bir saray, hamam ve kale görevlilerinin odaları yer almaktadır (Konyalı, 1946: 371-374; Lloyd ve Rice, 1958: 45, 48, 69; Önkal, 1977: 480-485; Uyumaz, 1997: 97; Beyazal, 2019: 151 vd.).

Alara Hamamı: Alara Kalesi eteklerindedir. Osman Eravşar'ın yaptığı kazılar sonucu ortaya çıkmış XII. yüzyıl Selçuklu hamamıdır (Konyalı, 1946: 287; Önkal, 1977: 480-485).

Alara Han Köprüsü: Alara Kalesi ve Alara Han'ın yanında bulunan köprü han ile aynı dönemde inşa ettirilmiştir. Günümüzde harap hale gelmiş olup, sadece ayaklarının bir kısmı görünmektedir (Önkal, 1977: 480-485).

Dim Çayı Köprüsü: Dim Çayı üzerindedir. Günümüze sadece bir gözünün kalıntıları gelebilmiştir. Kitabesi günümüze ulaşmadığı için inşa tarihi ve banisi bilinmemektedir (Konyalı, 1946: 359-361; Lloyd ve Rice, 1958: 41; Önkal, 1977: 480-485; Karpuz vd., 2008: 135-162; Gülgönül, 2020: 56-60).

SİNOP

Sinop şehrinin Hititler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Şehir sırasıyla, Kimmer, Frigya, Lidya, Pers, Helenistik ve İskender dönemlerinden sonra MÖ 69 yılında Pontus devletinin ikinci başkenti olmuştur. MÖ I. yüzyılda 395-1214 yılları arasında Bizans'ın egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Sinop Armeniakon Tema sınırları içinde yer almıştır (Texier, 2002: 19-26; Demirkent, 2005: 17).

Türklerin Anadolu'ya girmelerinden sonra Süleymanşâh 1085 yılında Antakya seferi için yola çıkınca, Süleymanşâh'ın komutanlarından Emîr Karatekin de Bizans'ın eline bulunan Sinop'a bir sefer düzenlemiş ve bu seferde başarılı olarak Sinop'u ele geçirmiştir. Ancak bu esnada Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh (1072-1092), Süleymanşâh'a karşı Bizans ile ittifak girişiminde bulunmuştu. Bu ittifak girişimi kapsamında Melikşâh, Sivayuş/Çavuş adlı elçisini bir mektupla birlikte Bizans İmparatoru I. Aleksios (1081-1118)'a gönderdi. Elçinin Aleksios'a ilettiği mektupta; Melikşâh'ın I. Aleksios'la evlilik yolu ile akraba olma talebi, buna karşılık Türklerin kıyılarda yer alan kalelerden çekilme vaadi yer alıyordu. Melikşâh'ın elçisi Aleksios'un huzuruna çıkınca taraf değiştirdi ve Bizans için çalışmaya başladı. Elinde Sultan Melikşâh tarafından yazılmış olan ve kıyı kentlerinin Bizans'a terk edilmesini buyuran mektupla yola çıkan Siyavuş mezkûr kentleri dolaşmaya başladı. Bu kentlerden biri olan ve Karatekin tarafından fethedilen Sinop'a da gelen Siyavuş, Karatekin'e Sultan Melikşâh'ın mektubunu gösterdi. Sultan Melikşâh tarafından yazılan mektubu gören Karatekin için içinde herhangi bir oyun olacağından şüphelenmeyip şehri terk etti. Karatekin'in şehri terk etmesinden sonra Sinop, Siyavuş tarafından I. Aleksios'un görevlendirdiği Konstantinos Dalassenos'a verildi (Komnena, 1996: 196; Öngül, 2016: 15). Böylece Türklerin Anadolu'ya ilk girdikleri döneme denk gelen Sinop'un fethi tamamlanmadan şehir tekrar Bizans'ın eline geçmiş ve yeniden Türk egemenliğine girmesi bir yüzyıl sonrayı bulmuştu.

XIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde Trabzon'da Trabzon Rum İmparatorluğu'nun, İstanbul'da Latin İmparatorluğunun kurulması, Venedik ve Cenevizlilerin Karadeniz sahillerinde ticaret kolonileri kurması, Karadeniz'de önemli bir ticari canlılık ve yoğunluk meydana getirmişti. Türkiye Selçukluları Devleti bu ticari canlılıktan istifade etmek için Sinop'u ele geçirmeyi hedefliyordu. Bu sebeple Sultan I. İzzeddîn Keykâvus zamanından Sinop'un fethedilmesi için harekete geçildi (1214). Sinop'ta ilk Türk hâkimiyeti yukarıda da belirttiğimiz gibi Emîr Karatekin tarafından gerçekleştirilmişti. Ancak I. Aleksios

ve Melikşâh'ın elçisi Siyavuş'un kurduğu oyunla yeniden Bizans egemenliğine geçen şehir, Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesinden sonra Trabzon'da bir imparatorluk kuran David Komnenos (1204-1212) tarafından hâkimiyet altına alınmıştı. David Komnenos'un ölümünden sonra Trabzon Rum İmparatorluğunun başına geçen Aleksios Megas Komnenos (1204-1222) Sinop şehrini kendi egemenliğinde tuttu. Bu dönemde Trabzon ve İznik Rum İmparatorluklarının hâkimiyet mücadelesine sahne olan Sinop'ta güvenlik zayıflamış, buna bağlı olarak nerdeyse ticaret durma noktasına gelmişti. Tüm bu sürecin doğurduğu sonuçlar ve ticarete verilen önemin Türkiye Selçuklularında üst düzeyde olması sebebiyle I. İzzeddin Keykâvus Sinop'u ele geçirmek için hazırlıklara başladı. I. İzzeddin Keykâvus Sinop'u kuşatacak ordunun hazırlıklarını Sivas'ta tamamladı ve güçlü bir ordu ile Sinop üzerine harekât başlattı. Selçuklu ordusu Sinop üzerine doğru yol alırken ilginç bir tesadüf olarak avlanmaya çıkan Trabzon Rum İmparatoru Aleksios, Selçuklu askerleri tarafından yakalandı. Rum İmparatoru esir alınarak I. İzzeddin Keykâvus'un huzuruna çıkartıldı. Tutsak edilen İmparatoru yanına alan I. İzzeddin Keykâvus, Sinop üzerine yürüyerek şehri kuşattı. Tutsak olan İmparatorla yapılan anlaşma karşılığında şehrin Türklere teslim edilmesini isteyen İmparator ummadığı bir tepkiyle karşılaştı. Şehir halkı İmparatorlarının esir olması ve onun istemesine rağmen şehri teslim etmiyordu. Bu sırada Behram adlı bir Selçuklu komutanı Sinop şehrinin gemilerini beraberindeki bin kişi ile birlikte yaktı ve şehrin denizle olan bağlantısını kesti. Deniz ile bağlantısı kesilen şehir daha fazla direnemeyerek 3 Ekim 1214 yılında teslim oldu. Şehrin teslim şartları arasında; Aleksios'un Sinop hariç Canik memleketlerini ve civarını yıllık vergi karşılığı elinde tutması da vardı. Böylece Trabzon Rum İmparatoru Türklere bağlı hale gelmiştir. Sinop ele geçirildikten sonra I. İzzeddin Keykâvus'un emriyle kentte bulunan kiliseler yıkılıp yerine camiler ve mescitler yapıldı. İslam kentlerinden buraya sanatkârlar, âlim ve fakihler getirtildi. Sultan I. İzzeddin Keykâvus Sinop kalesinin yıkık surlarını tamir ettirdi. Sultan şehrin bütün ihtiyaçları karşılanana kadar şehri terk etmedi. Şehir ihtiyaçlarını tamamlayan Sultan muzaffer olarak saltanat merkezine döndü. Sinop ele geçirildikten sonra merkezi Sinop olmak üzere Kuzey Sahilleri Komutanlığı kurulmuştur. Ancak bu idari birim kendi başına bağımsız bir birim olmayıp Emîr Hüsâmeddîn Çoban idaresinde Kastamonu merkez olmak üzere Kuzey Uc Eyaleti'ne bağlı idi (Müneccimbaşı, 1935: 30; Yazıcızâde, 2009: 275 vd.; Anonim, 2014: 40).

Trabzon Rum İmparatorları, 1214 yılında Sinop'u Türkiye Selçuklularına teslim etmek zorunda kalmalarına rağmen şehir ele geçirmek için tekrar girişimlerde bulundular. Bu girişimlerden birinde Türkiye Selçuklularının iç karışıklık içinde olması nedeniyle şehir Rum İmparatoru Manuel Megas Komnenos (1238-1263) tarafından 24 Haziran 1254 tarihinde ele geçirildi (İbnü'l-Esîr, 1991: 441-442; Yinanç, 2014: 73; Öngül, 2016: 139). Türkiye Selçukluları Devleti 1214 yılında Sinop'u ele geçince şehri imar etmiş ayrıca buraya bir tersane yaparak bu önemli ticaret limanını Türk donanmasının üssü konumuna getirmişti. Ancak Sinop'un Rumlar tarafından yeniden ele geçirilmesi hem yapılan tüm imar faaliyetlerini boşa çıkarmış hem de Türk donanması için önemli bir liman üssü kaybedilmişti. Anadolu'da Moğol egemenliği dönemine kadar Sinop için yeni bir fetih girişiminde bulunulamamış, şehir Trabzon Rum imparatorluğu tarafından görevlendirilen valiler tarafından yönetilmişti. 1243 Köseadağ yenilgisi sonrası Anadolu'da kurulan Moğol egemenliği döneminde, Moğollar adına ülkeyi idare eden Pervâne Muineddîn Süleyman, Sinop'u yeniden ele geçirmek için girişimde bulundu. IV. Rükneddîn Kılıç Arslan (1262-1266) ve Pervâne Muineddîn Süleyman, Temmuz 1265'te Hülagu Han (1256-1265)'in ölümünden sonra onun yerine başa geçen Abaka Han (1265-1282)'a değerli hediyelerle gitmiş, onu tebrik ettikten sonra ülkeye dönerken Sinop'un kurtarılması için izin almışlardı. Pervâne Muineddîn Süleyman, ülkeye dönünce kendi iktâsı olan Tokat'a gidip Niksar, Dânişmend İli ve Samsun'dan askerler topladı ve Sinop üzerine harekete geçti. Sinop'a gelip şehri kuşatan Pervâne, Trabzon Rum İmparatorluğu askerleri tarafından büyük bir mukavemetle karşılandı. Sinop kuşatması Pervâne'nin umulduğundan daha uzun sürdü ve her iki taraf çok fazla asker kaybetti. Pervâne Muineddîn Süleyman, Rum askerlerinden şehrin teslim edilmesini istedi ancak ret cevabı aldı. Bu cevap karşısında kuşatmanın şiddetini arttıran Pervâne, Sinop kalesinin surlarını dövmek için mancınıklar kurdurdu. Kaleyi mancınıklarla aralıksız dövdüren Pervâne Sinop'un deniz tarafından da asker çıkartmayı ihmal etmedi. Bin seçkin denizciyi bu iş için görevlendiren Pervâne savaşın kazanılması için tüm imkânları kullanmaktan geri durmadı. Bu sırada Tâceddîn Kılıç şehrin Rum valisini öldürdü ve savaşın seyri Türklerin lehine değişti. Şehrin valisinin yaşamını yitirmesinden sonra teslim olmaktan başka çaresi kalmayan Sinop halkı Türklere aman diledi ve şehri teslim etti. Selçuklu ordusu şehre girince 1214 yılındaki Türk fethi sırasında yaptırılan

camilerin Rumlar tarafından kiliseye çevrilmiş olduğunu gördüler. Bu yapılar tamir ettirilip yeniden cami olarak ibadete açıldı. Pervâne Muineddîn Süleyman elde ettiği bu büyük zaferi ilk olarak Abaka Han'a ardından yayınladığı fetihnamelerle her bir tarafa duyurdu. Sinop'un fethedilmesi ile gücüne güç katan Pervâne Muineddîn Süleyman, Sultan IV. Kılıç Arslan'dan Sinop'u kendi uhdesine vermesini istedi. Pervâne'ye karşı çıkabilecek kudreti olamayan Sultan, Pervâne'nin bu isteğini yerine getirmek zorunda kaldı ve böylece Sinop Pervâne Muineddîn Süleyman'ın yönetimine geçti (Müneccimbaşı, 1935: 76; İbn Bibî, 1941: 269).

Sinop'un fethinden sonra kentin yönetimini uhdesinde bulduran Pervâne, Moğolları karşı Baybars ile ittifak yaptığı gerekçesi ile öldürülünce Trabzon Rum İmparatoru Giorgi (1266-1280) Sinop üzerine bir sefer düzenledi. Rum seferi karşısında bölgedeki Çepniler (Türkân-ı Çepni) Rumları gemilerle karşılayıp Rumlara saldırılarda bulundular, Rumlar geri çekilmek zorunda kaldı. Pervânenin öldürülmesinden sonra Türk hâkimiyetinin zayıfladığı Sinop'a bir müddet Çobanoğlu Yavlak Arslan egemen oldu. 1289 yılından sonra II. İzzeddîn Keykâvus'un oğlu Rükneddîn Geyümers'in de bir müddet Sinop valiliği yaptığı kaynaklarda yer almaktadır. Ancak Rükneddîn Geyümers'in Sinop'ta bu saltanat hâkimiyeti uzun sürmemiş, Muineddîn Süleyman Pervâne'nin oğlu Muineddîn Mehmed Bey, Sinop'u kendi hâkimiyetine geçirerek Sinop'ta Pervâneoğulları egemenliğini başlatmıştır (Aksarayî, 1943: 162).

Netice itibarı ile Sinop, ilk olarak 1084 yılında Karatekin tarafında zapt edilmiş daha sonra Bizanslılar tarafından geri alınmıştı. Latinlerin İstanbul'u işgali üzerine Sinop, David Komnenos tarafından zapt edilmiş ve ölümünden sonra kardeşi Trabzon Hükümdarı Aleksios şehri yönetmişti. Bu dönemde İznik ve Trabzon Rumları arasındaki bölge hâkimiyeti uğruna sürdürülen çekişmeler sebebiyle Sinop ve çevresinde güvenlik bozulmuştu. Bölgenin ticari güvenliğini yeniden sağlamak için şehre Selçuklular tarafından sefer düzenlendi. Bu sefer sırasında şehri ele geçiren Selçuklular Sinop'ta tersane ve liman inşa ettiler. Türkiye Selçukluları Devleti böylece Pontus Rum İmparatorluğu egemenliğindeki liman kenti Trabzon ile rekabet edebilecek ve Karadeniz ticaretinde etkinlik sağlayacak bir liman kenti olmayı amaçlamıştır. Ayrıca fetihden sonra inşa ettikleri limana Selçuklu donanmasını yerleştirilmiştir. Bu durum Sinop'un Selçuklu fethi sonrasında bir deniz üssü işlevi kazandığını göstermektedir. Nitekim Selçukluların deniz aşırı ilk askerî operasyonu olan Kırım Seferi'nin Sinop limanından organize edildiği görülmektedir (Müneccimbaşı, 1935: 30; Cahen, 1968: 41-50; İbn Bibî, 1996: 325-345; Yinanç, 2014: 29).

Sinop'ta Türkiye Selçukluları Dönemi Eserleri

İç Kale: Sinop Kalesi'nin ilk inşa edildiği zaman hakkında kesin bilgi yoktur. M. Şakir Ülkütaşır'a göre; kale ilk kez Sinop'un Miletler tarafından kuruluşu zamanında inşa ettirilmiştir. MÖ II/III. yüzyıl başlarında Pont Kralı Büyük Mihridates (MÖ 120-63) Sinop'u imar ederek buraya saray, tiyatro, ibadethane vs. yaptırmış ve şehrin çevresini de kale ile çevirmiştir. Tarihi süreçte Sinop'ta hüküm süren Romalılar ve Bizanslılar başta olmak üzere Türkler de Sinop kalesinde imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Türkiye Selçukluları Sinop'u 1214 yılında ele geçirdikten sonra kalenin batı yönüne bir iç kale eklemiştir. Kalenin sur inşasında eski sütunları kullanılmıştır. Kalenin inşası fethi takip eden bir yıl içinde tamamlanmıştır. Şehri fetheden komutanlar kalenin inşası sırasında da görev aldıklarından, kendi yaptırdıkları alana Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un adı ile birlikte kendi adlarını da yazdırmışlardır. Birçok tamirat geçirmiş olan iç kale 1877 ile 1997 yılları arasında hapisane olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra restorasyonuna başlanmış olup, kültür kompleksi olarak hizmet vermesi planlanmıştır (Ülkütaşır, 1949b: 116-131; Koca: 1997: 34; Karpuz vd., 2008: 298).

Sinop'taki iç kale iki kısım halinde inşa edilmiştir. Kalenin güney tarafında tersane yer almaktadır. Kuzey tarafında ise Sultan tarafından inşa ettirildiği tahmin edilen Kale Camii ile bir depo yer almaktadır. Cezaevi olarak kullanılan alanda eskiden tersane olduğu tahmin edilmektedir. Bu tersane muhtemelen I. Alâeddîn Keykubâd tarafından inşa ettirilmiştir. Tersanenin Kırım seferine hazırlık için gemi inşa ve onarım amacıyla 1220-1224 yıllarında inşa ettirildiği düşünülmektedir. İç kalenin güney tarafında yer alan tersane alanında 1885 senesinde Sinop Mutasarrıfı Vasil/Veysel Paşa tarafından inşa ettirilen cezaevi yer almaktadır. Sinop iç kale kitabeleri üzerine araştırmalar yapan S. Redford, 1215 yılındaki inşa sırasında kalede yer alan kitabelerin çoğunun yerinde olmadığını tespit etmiştir. Kitabeler fethin hemen ardından gelen bahar/yaz aylarında kale onarıldıktan sonra buraya yerleştirilmiştir. İç kalenin en önemli yeri olan

şehre bakan doğu kısmında Sultan ve iki askerî valinin kitabeleri yer almaktadır. Hiyerarşi şu şekildedir; “*Sultan üstte, sonrasında askerî vali, emîrler ve küçük kentlerin askerî olmayan valilerine ait olan kitabeler*” (Ülkütaşır, 1949b: 116-131; Tunç ve Özbek, 2020: 285-312).

Alâeddîn Camii: Alâeddîn Camii için Cami-i Kebir, Ulu Camii gibi isimler de kullanılmaktadır. Caminin güzelliğinden İbn Battûta ve Evliya Çelebi seyahatnamelerinde övgü dolu sözlerle bahsetmişlerdir. İbn Battûta Alâeddîn Camii için şu ifadeleri kullanmıştır; “*Sinop’un büyük câmi, gördüğümüz mabetlerin en güzelleri arasındadır. Tam ortasında bir su havuzu var. Bu havuzun üzerine, dört ayağa istinat eden bir kubbe oturtulmuş, her ayak iki mermer sütunla beraberdir. Üst tarafta ise ahşap merdivenle çıkılan bir mahfil (toplanma yeri) bulunuyor. Bu mabedi, Sultan Alâeddîn-i Rûmî’nin oğlu Pervâne yaptırmıştır. O, Cuma namazını bahsettiğimiz mahfilde kılarmış*”. Evliya Çelebi ise özellikle caminin avlusundan bahsetmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır; “*güzel bir avlusu vardır ki benzeri başka bir diyarda yoktur*” (İbn Battûta, Tarihsiz: 361; Evliyâ Çelebi, 1999: 90).

Alâeddîn Camii’nin inşa ediliş tarihi ile ilgili kesin bilgi mevcut değildir. Caminin en eski tarihli kitabesinde inşa tarihi olarak 1267 yılı gösterilmektedir. Ayrıca bu kitabede Pervâne Muineddîn Süleyman’ın adı geçmektedir. Ancak Sinop Türkler tarafından iki kez fethedildiğinden acaba cami ilk fetih sırasında mı inşa edildi, ikinci fetih sırasında mı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak genel kabule göre cami ilk fetih sırasında yani 1214 yılında inşa edilmiş 1267’deki ikinci fetih sırasında da Pervâne tarafından tamir ettirilip kitabeye Pervâne’nin adı eklenmiştir (Koca: 1997: 98; Tunç ve Özbek, 2020: 293). Camide tespit edilen ilk kitabenin tercümesi şöyledir; “*Yalavacımıza (peygamber?) ve kendisine rahmet olan Allahun senâları olası, kulun Süleyman nebinin ‘Ey Tanrım bana ve babamla anama ihsan buyurduğun nimete şükredeyim ve hoşlanacağın iyi işi yapayım diye ilham eyle ve beni rahmetinle salâh ehli kullarının arasına koy dedi’ (âyet) yolundaki dua dizisine katılarak sana dua ediyorum. Çünkü sen onun duasına icabet ettin ve ricasına fazlunda gerçekleştirdin. Yarabbi temiz adla (Müslümanlıkla) birleştirdiğin gibi gönüllerin husulunda ümmetçe aramızı açma. Çünkü rahmetin her istekten daha büyüktür. Rağbeti gerçek olan İslam dininde akıbetini Tanrı iyi edesi zayıf kulun Mehmed oğlu Ali’nin oğlu Süleyman (Pervâne) sana yönelmiştir. Emeli rahmetindedir. Sana olan niyetini ve emelini arılaştır. Bu bina 666 yılının aylarında yapıldı*” (Ülkütaşır, 1949b: 119; Aydın, 2017: 471).

Alâeddîn Camii’nin Candaroğulları dönemine ait tamir kitabesinin inşa tarihi ile ilgili; 1383-1385 ve 1386-1387 şeklinde tarihlendirmeler söz konusudur. Ahmet Gedik, kitabenin tarihini, 1376 olarak tespit etmiş ve 1385 yılından önce inşa ettirildiğini belirtmiştir. Camiyi tamir ettiren Celâleddîn Bâyezid’in tamir kitabesinin tercümesi şöyledir; “*Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, hiç şüphesiz işiten Sen’sin, bilen Sen’sin. Allâhım, bu mübarek mescidin tamirine (beni) muvaffak kıldığın için sana hamd ederim. Ben Sen’in, Âdil Bey’in oğlu Celâleddîn Bâyezid diye çağırılan/bilinen kulunum. Allah’ım, onun soyunu hayır eyle. 778 senesinde (tamir edildi)*”. Celâleddîn Bâyezid döneminde Alâeddîn Camii’nin içerisindeki Candaroğulları Türbesi’nin inşa ettirildiği ve Candaroğulları Türbesi’nde Celâleddîn Kötürüm Bâyezid, İsfendiyar ve İbrahim Beylerin türbesi ile bu hanedana mensup toplam on bir kişinin sandukası bulunmaktadır. Alâeddîn Camii’nin iç kapısının iç tarafı üstünde bulunan kitabeden Candaroğulları zamanında camide yapılan başka bir onarım hakkında şunlar yazılıdır; “*Bâyezid’in oğlu Sultan İsfendiyar, 1429 yılında, bu mescit ile mihrap ve minberini imar ettirdi*” (Ülkütaşır, 1949a: 160 vd.; Ülkütaşır, 1949b: 119-120).

Alâeddîn Camii’nin bugün avlu batı kapısının üzerinde yer alan tuğra ve onarım kitabesi İstanbul’da hazırlatılıp gönderilmiştir. Tuğranın üzeri kazınmış ve okunamaz durumdadır (Aydın, 2017: 488). Mermer üzerine talik hatla yedi satır halinde yazılan kitabe metninin tercümesi şöyledir; “*Padişahlar padişahı Abdülmecid Han, Allah’ın yardımıyla camiyi tamamlattı (O) dünyada öyle büyük bir nurdur ki, âlemi parlak yıldızlar gibi aydınlatır. Dinin mihrabının imamı o hakana, Müslümanların dua etmesi namaz gibi farz oldu. Selçuklu Sultanı Alâeddîn’in Camisi yapıldı. Bu hayırla Alâeddîn’in ruhu Adn cennetiyle süslenir. Eski sultan camilerini şenlendirdikçe, dünyanın ışığı ve süsü heybetinden yeniden bereket bulsun. Kul Ziver ezan sesinin bitişini duyunca, iki mısırda bir güzel tarih yazdı. Sinop’ta Sultan Alâeddîn Camii yapıldı. Ne güzel, bu memleketi âlemin sultanı yeniden şenlendirdi 1851-1852*”. Osmanlılar zamanında Sinop’a seyahat eden Evliya Çelebi, caminin minberindeki sanattan övgü ile bahsetmektedir. Ruslar tarafından yapılan Sinop baskınındaki top atışları nedeniyle minber parçalanmıştır. Minberden kalan süslü parçalar Topkapı

Saray Müzesi, Çinili Köşk'e götürülmüştür. Mihrabın Sinop baskını sırasında zarar gördüğü belirtilmişse de, keşif defterinde bundan üç yıl önce tahrip olduğu ve muhtemelen kubbenin çökmesiyle parçalandığı tahmin edilmektedir. Mihrabın batısındaki mevcut ahşap minber ise Sultan Abdülmecid döneminde yapılan onarım sırasında ilave edilmiştir. Mihrap onarıldığında bir kitabe de ilave edilmiş ve burada; *“La İlahe İllallah, Muhammedün Resulullah”*, üst kısmında; *“Maşallah”*, köşelerinde; *“Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali”*, yanlarında; *“Hasan, Hüseyin”* altında ise; *“sene 1267”* yazılıdır. Bu kitabeden mihrap üzerindeki onarımın 1850-1851 yıllarında yapıldığını öğrenmekteyiz. Minber giriş açıklığının üçgen alınlığı içerisinde Arapça olarak; *“Maşerde halkın şefaathisi minberin sahibi Muhammed'dir”* ibaresi yazılıdır (Evliyâ Çelebi, 1999: 90; Aydın, 2017: 473-488).

Caminin günümüze dek pek çok tamir gördüğü ve ilk halinden farklı olarak günümüze ulaştığı tahmin edilmektedir. Osmanlı dönemi belgelerinde caminin 1709, 1725, 1848, 1850, 1851, 1854, 1861 ve 1896 yıllarında onarılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Alâeddîn Camii'nin orijinal yapısında değişimlerin olması sebebi ile minaresinin vaziyeti de tartışmalıdır. Evliya Çelebi; *“Alâeddîn Camii'ni kurşun kubbeli ve bir minareli olarak”* tanıtmıştır. Deniz Esemeli; *“caminin orijinal minarelerinin yıkılış tarihinin bilinmediğini ve kuzey avlu ortasındaki minarenin de sonradan eklendiğini”* söylemiştir. S. Redford; *“Alâeddîn Camii'nin Pervâne döneminde iki minareli yapıldığını”* belirtmiş ve bu görüşünü; *“Selçuklu mimarisinde çift minare modeli tarzının kullanılmasına”* dayandırmıştır. *“Selçuklu eserlerinden Sivas Gök Medrese'de kullanılan çift minare tarzını örnek gösteren”* S. Redford, *“Alâeddîn Camii'nin de bu mimari modelden etkilendiğini”* belirtir. Burada S. Redford'un örneklendirmesi, medrese yapısı üzerinedir. Alâeddîn Camii'nin Evliya Çelebi tasvirlerinde *“tek minareli”* olarak anlatılması sebebiyle iki minareli olduğuna dair kesin bilgi veremeyiz (Evliyâ Çelebi, 1999: 89-90; Tunç ve Özbek, 2020: 296).

Pervâne Medresesi: Pervâne Medresesi'nin inşası hakkında iki farklı görüş mevcuttur. Bunlardan ilki medresenin 1214 yılındaki ilk fetih sırasında yani I. İzzeddîn Keykâvus tarafından inşa edildiğidir (Koca: 1997: 98). İkinci ve daha yaygın görüş ise medresenin ikinci fetih sırasında Pervâne Muineddin Süleyman tarafından inşa edildiğidir. Medreseye Alâiyye Medresesi, Ulu Camii Medresesi gibi adlar da verilmiştir. Medresenin giriş kapısını üzerinde yer alan kitabenin tercümesi şu şekildedir; *“1. Allah'ın yardımı ve başarılar sağlamasıyla 2. Sinop şehri fethedildiği zaman 3. Kâfirlerin elinden 4. Allah nazarında fakir bir kul olan 5. İnanişları kuvvetli, âlimler babası, kendisiyle övünülecek kul 6. Mehmed oğlu Ali'nin oğlu Süleyman (gayretiyle)-Allah onların sonunu iyi kulsın-yapılması emredildi. 7. Bu mübarek medresenin tamamlanması 661 senesinin aylarında başarıldı”* (Ülkütaşır, 1949b: 141; Kuran, 1969: 86-87; Turan, 1971: 306; Aydın, 2006: 261).

Medresenin içinde Gâzi Çelebi'ye ait türbe mevcuttur. Bu türbede Gâzi Çelebi'nin kızının mezarı da bulunmaktadır. Gâzi Çelebi'nin mezar taşı Selçuklu tarzında yapılan uzun bir sanduka şeklinde olup bunun baş ve ayak taşlarında Gâzi Çelebi ve babasının adları ve Gâzi Çelebi'nin ölüm tarihi yazılıdır. Türbedeki mezar taşları üzerindeki kitabelerin tercümeleri şu şekildedir. Mezar taşının güney yüzü üzerindeki kitabenin tercümesi; *“Bu Mesûd Çelebinin oğlu Gâzi Çelebi'nin kabridir; Allah onların toprağını temiz kilsin”*. Mezar taşının kuzey yüzündeki kitabenin tercümesi; *“722 senesi tarihinde”* (Ülkütaşır, 1949b: 148; Aydın, 2006: 262).

Pervâne Medresesi'nin ana eyvanının 1307 yılında kapatıldığı üzerinde yer alan kitabeden anlaşılmıştır. Dikdörtgen kesme bir taşın içerisinde yer alan kitabenin üstünde diğer bir çerçevenin içinde tuğra ve ay yıldız motifleri vardır.

Kitabenin Türkçe tercümesi şöyledir; *“Tanrı yardımcısıdır. Yardımseverlerin lütfu ile işe başlanıp, dört tekbir ile tarihini yazdım. Bir vatan sevgisi ile kolaylaştırdı. Pek güzel oldu. Bu medresenin onarımı 1307.”* Pervâne Medresesi, iki eyvanlı, on derslikli, yedi odalı, müstemilath, orta kısmında üstü açık avlu, avlu ortasında şadırvanı bulunan bir yapıdır. Pervâne Medresesi günümüze gelene kadar çok tamir geçirse de 1889, 1924 ve 1925 yıllarında yapılan tamirler tespit edilmiştir (Aydın, 2006: 262, 266; Kemaloğlu, 2015: 100).

Kale Camii (İbrahim Bey Camii): Kale Camii'nde Türkiye Selçukluları, Candaroğuları ve Osmanlılar dönemine ait kitabeler tespit edilmiştir. Halk arasında Kale Camii olarak bilinmesine rağmen İbrahim Bey Camii şeklinde de isimlendirilmiştir. Sinop'un I. İzzeddîn Keykâvus tarafından alınması sırasında iç kale yapılırken bu caminin de inşa edildiği tahmin edilmektedir (Koca: 1997: 34). Kale Camii'nin üzerindeki kitabe; *“Ebû'l-feth Keykâvus bin Keyhüsrev”* döneminde *“İsmail bin Yûsuf”* isimli biri tarafından yapıldığı yazılmaktadır. Kale Camii, zaman

içerisinde harap olduğundan 1341 yılında Candaroğlu İbrahim Bey ve Osmanlı döneminde ise 1519 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından onarımdan geçirildiği bilinmektedir. Candaroğulları dönemindeki kitabede; “*Gıyâsü’l-dünya ve’l-dîn İbrahim b. Süleyman*” ifadesi ile İbrahim Bey’in ölüm yılı olan 1341 yazmaktadır. Caminin batı tarafında 1519 yılına ait kitabenin kaleye ait bir kitabe olduğu ve sonradan camiye taşındığı bilinmektedir. Kale Camii, 1920 yılında harap halde iken sonradan iç kaleden geçirilen yoldan dolayı tamamen yıkılmıştır (Ülkütaşır, 1949a: 175-177; Tunç ve Özbek, 2020: 299; Esemeli, 1990: 170-171)

Seyyid Bilal Türbesi: Seyyid Bilal Türbesi’nin inşa tarihi ile ilgili bilgilere bakıldığında, türbenin yapılış tarihi Seyyid Bilal’in tarihi bir şahsiyet olarak ortaya çıktığı döneme kadar gider. Evliya sınıfından olarak tanınan Seyyid Bilal hakkında bilinen rivayet şöyledir: Seyyid Bilal, Emeviler döneminde İstanbul’un fethi için Horasan’dan topladığı gönüllü askerlerle yola çıkarak Karadeniz üzerinden İstanbul’u kuşatmaya hareket ettiği sırada denizde çıkan fırtınadan dolayı Sinop Limanı’na sığınıp buradaki Tekfur’dan yardım istemiştir. İlk aşamada Tekfur; Seyyid Bilal ve yanındakilere yardım etmişken, sonrasında gece baskın düzenleyerek rivayete göre Seyyid Bilal’i başı gövdesinden ayrılacak şekilde şehit etmiştir. Ancak Seyyid Bilal’in bu aşamada başını koltuğunun altına koyup Tekfurla savaşması üzerine meydana gelen bu olağanüstü durum gözden kaçmamıştır. Tekfur, din adamlarını çağırarak olay ile ilgili görüş almış ve sonuçta Seyyid Bilal’in Allah’ın sevdiği bir kul olduğu düşüncesine karar verilerek mezarının üzerinin çatıyla kapatılması kararlaştırılmıştır. Tekfur’un ise Seyyid Bilal’in eşiğine gömülerek gelen ziyaretçilerin mezarını çiğnemesi sonucu affedileceği düşüncesi ile aynı yerde mezarı yapılmıştır. Selçuklular Sinop’u fethettikten sonra Seyyid Bilal Türbesi’ni yeniden imar etmiştir. Türbenin kapısının yönünün değiştirilerek bugünkü mimarisindeki konuma getirildiği bilinmektedir. Seyyid Bilal’in konakladığı yere ise bugün Alâeddin Camii inşa edilmiştir. Caminin yanındaki Yeşil Türbe’de de Seyyid Bilal’in kardeşi Seyyid Ali Ekber gömülüdür. Seyyid Bilal Türbesi, Sinop’un doğusunda Cezayirli Ali Paşa Camii içindedir (Ülkütaşır, 1949a: 175-177; Esemeli, 1990: 170-171; Tunç ve Özbek, 2020: 299).

Seyyid Bilal Türbesi ile ilgili bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. İsminden dolayı Bilal-i Habeşî’ye veya Buhara’dan gelen Kutbü’l-Arifin Seyyid İbrahim Bilal’e ait olduğu ileri sürülen türbenin bu şahıslarla ilgisi tespit edilememiştir. Türbe içinde sağdaki büyük ve ahşap sanduka Seyyid Bilal’e ait iken; solda ise ikisi kitabesiz olup toplam üç mezar vardır. Emîr Tayboğa’ya ait olduğu düşünülen mezarın üzerinde şunlar yazılıdır; “*Ey Tanrım, bu türbenin sahibi Yaş Bey diye anılan Hoca Ebû Bekir oğlu Oğul Bey oğlu İlbasmış’ın oğlu Emîr Tayboğa’yı mağfiretine mazhar et. Rahmetli Tayboğa’nın oğlu Emîr Beygelmiş 697 yılı Recep ayı tarihinde bu makamın imarını emretti.*” Mezardaki kitabeden Emîr Tayboğa’nın oğlu Beygelmiş tarafından makamının yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mezardaki yazılar Selçuklu neshi karakterindedir. Burada mezarları olan kişilerin de Emîr Tayboğa’nın akrabaları oldukları düşünülmektedir. Seyyid Bilal Türbesi’nin bahçesinde Osmanlı döneminin önemli kişileri gömülüdür (Esemeli, 1990: 112-115).

Pervâne Hamamı/Yukarı Hamam: Ahmet Gökoğlu; Sinop Alâeddin Camii’nin hemen yanında Muineddin Süleyman Pervâne’nin 1268 yılında Yukarı Hamam’ı yaptırdığını söylemiştir. Deniz Esemeli; Yukarı Hamam’ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde 1215 yılına tarihlendirmesinden dolayı Sinop’un fethinden hemen sonra inşa edildiğini belirtmektedir. Bu eser Alâeddin Hamamı olarak da bilinmektedir. Bugünkü konumuna bakarsak cami, medrese ve hamam üçlemesi ile bir külliye görüntüsü vermektedir. Bu görüntüsü ile Kayseri Hunad Hatun Külliyesi’ne benzetilmiş olup, uzun yıllar bakımsız kalan hamam restore edilmiş ve günümüzde farklı bir amaçla kullanılmaya devam edilmektedir (Esemeli, 1990: 134-135).

Durağan Kervansarayı: Durağan Kervansarayının kitabesinden anlaşıldığına göre bu yapı Türkiye Selçukluları Sultanı III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Vezir Muineddin Süleyman Pervâne tarafından 1266 yılında inşa edilmiştir. Günümüzde eser etrafında yok olan cami ve medresesi ile külliye şeklini anımsatmaktadır. Kervansarayın kendisine beş kilometre uzaklığında olan hamamı da yok olmuştur (Esemeli, 1990: 238-239; Tunç ve Özbek, 2020: 302).

Tayboğa Türbesi: Şehir merkezinde Hıdırlık Tepesi mevkiinde Cezayirli Ali Paşa Camii bitişiğindedir. 1280 yılında Tayboğa Bey’in oğlu Emîr Beklemiş Bey tarafından yaptırılmıştır. Türbede Tayboğa Bey’le birlikte ilk İslam orduları komutanlarından Seyyid Bilal’e ait olduğu kaynaklarda geçen bir mezar daha bulunmaktadır. Gördüğü tamiratlar nedeniyle asli halini büyük ölçüde yitirmiştir (Esemeli, 1990: 112; Tunç ve Özbek, 2020: 300-303).

Dış Kale: Şehir merkezinde özellikle Yalı ve Kefevi mahallelerini kuşatan fakat yer yer diğer kısımlarda da kalıntılarına rastlanan dış kalenin ilk inşasının tarihi bilinmemektedir. 1214 yılında Selçuklular tarafından fethedilince önemli bir tamirattan geçtiği ve burçlarla kulelerin ilave edildiği bilinmektedir. Günümüzde zamanın tahribatına rağmen önemli kısmı ayakta (Koca: 1997: 34).

Tersane: Şehir merkezinde iç kalenin denizle birleştiği yerdedir. Günümüzde sadece bir zamanlar haphane olarak kullanılan duvar kısımları görülebilmektedir. Deniz kıyısındaki kısımları yol yapımı sebebiyle tahrip olmuştur. 1214 yılında Sultan I. İzzeddin Keykâvus zamanında inşa edildiği ifade edilmekteyse de asıl önem kazanması Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde olmuştur (Tunç ve Özbek, 2020: 291).

Arslanlı Çeşme: Şehir merkezinde Meydankapı Mahallesi'ndedir. Adını üzerindeki aslan figürlü devşirme taştan almıştır. Aynı adı taşıyan ve günümüze ulaşmayan Arslanlı Camii'nin bitişiğinde 1289 yılında Osmanoğlu İbrahim tarafından inşa ettirilmiştir. Üzerinde 1289 tarihli inşa ve 1744 tarihli tamir kitabeleri bulunmaktadır (Önal, 2017: 89).

Durağan-Durak Han: Durağan ilçe merkezinde İsmail Bey Camii yanındadır. 1264-1266 yılları arasında Selçuklu Veziri Muineddin Süleyman Pervâne tarafından yaptırılmıştır. Karma plana sahip han 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore ettirilmiştir (Erdmann, 1961: 72-74).

Gerze-Çeçe Sultan Türbesi: Gerze ilçesi Çeçe Sultan köyündedir. İnşa tarihi ve kime ait olduğu açıklığa kavuşmamış olmakla birlikte türbenin Çepni Türkleri Beyi Tayboğa'nın kardeşi Mehmed Çeçe Bey'e ait olduğu düşünülmektedir. Türbe kapısı üzerinde Selçuklu nesihisi ile yazılmış kitabe bulunmaktadır. Gördüğü tamiratlar nedeniyle orijinalliğini kaybetmiştir (Esemeli, 1990: 134-135; Karpuz vd., 2008: 295-304; Tunç ve Özbek, 2020: 301-302).

FATSA VE AMİSOS/SAMSUN

Samsun ve çevresinin milattan önce de yerleşme alanı olduğu bilinmekle birlikte idari yönetimi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Milattan sonra Samsun ve çevresinde Romalıların ve Bizanslıların yerleştiği ve şehir kurdukları bilinmektedir (Demirkent, 2005: 17; Texier, 2002: 19-26). Tarihi antik çağlara kadar dayanan Samsun, Bizans İmparatorluğu döneminde bugünkü Sinop, Samsun ve Amasya havalisini kapsayan Armeniakon Tema içerisinde yer almakta idi. Bu temanın merkezi Amasya şehri idi (Demirkent, 2005: 17; Haldon, 2007: 119-131; Yinanç, 2014: 32-33).

Eski çağlardan itibaren Samsun üzerinden önemli yollar geçmekte idi. Kuzey Güney yönünde uzanan yollar, Sinop-Antalya-Alâiyye ve Samsun-Aksaray-Ayas yollarıyla Karadeniz'den Akdeniz limanlarına ulaşmakta idi. Karadeniz'den Ege limanlarına Trabzon-Sivas-Konya, Samsun-Sivas-Konya, Sinop-Konya ve Konya-Burdur etaplarından biri kullanılarak ulaşılabilirdi. Karadeniz limanlarından el-Cezîre ve Şam'a giden yollar ise; Trabzon-Bağdat, Trabzon-Halep, Sinop-Samsun-Bağdat ve Sinop-Samsun-Halep etaplarından oluşmakta idi. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu'dan İstanbul'a varan yollar MÖ 330 yılında İstanbul başkent olunca gelişmeye başlamıştır. Arapların Bizans yönünde akınları arttırdığı dönemde bir müddet önemi geri plana düşmüş ancak IX. yüzyıldan itibaren bu yol yeniden canlanmıştır. Bu yol üzerindeki güzergâhlar çoğunlukla el-Cezîre ve Şam üzerinden İstanbul'a ulaşan yolların Anadolu üzerindeki devamı niteliğindedir. XIII. yüzyıla gelindiğinde bu yollar önem kazanmış, ayrıca yol güzergâhlarına birtakım ilaveler de olmuştur. Örneğin Rusya ve Baltık üzerinden Sinop ve Samsun limanlarına gelen ticaret kervanları Ankara ve Konya yoluyla; Alâiyye, Antalya gibi Akdeniz limanlarına ulaşır, bu limanlardan deniz yolu kullanılarak Suriye ve Mısır'a gidilirdi. Diğer yandan Suriye ve Mısır'dan kara yolunu kullanarak ilerleyen ticaret kervanları Bağdat ve Halep üzerinden Anadolu'ya girip, Kayseri, Ankara ve Konya yollarını kullanarak İstanbul'a veya Sivas, Samsun yollarını kullanarak Sinop ve Trabzon limanlarına varırlardı (Özergin, 1959: 55-145; Ramsay, 1960: 78 vd.).

Malazgirt Zaferi'nden sonra Canik bölgesinin fethine Türkler tarafından 1074'te başlanmıştır. 1084'te Karatekin Çankırı ve Sinop'u almış, diğer Türk komutanları Tokat, Turhal, Amasya, Çorum ve Niksar'ı alarak, Canik topraklarını fethetmeye çalışmışlardır. Samsun, Sultan Mesûd döneminde Emir Nizâmeddin Yağıbasan yönetiminde; Amasya merkez üzere Yeşilirmak Havzası'nı kapsayan ve Trabzon Rum İmparatorluğu sınırındaki "Kuzeydoğu Anadolu Uc" idari birimi sınırları içinde yer almakta idi (Turan, 1971: 192-193; Niketas, 1995: 13). Sulu Bey, Amisos'u kuşatmış fakat alamamış ve onun yanında yeni bir kale yaptırmıştır. Böylece Karadeniz kıyısında, biri Bizanslıların, diğeri Türklerin olmak üzere birbirine çok yakın iki şehir kurulmuştur (Pitcher, 2001: 52; Öngül, 2016: 101).

Samsun'un ilk olarak Türkiye Selçukluları egemenliğine girmesi, II. Kılıç Arslan (1156-1192)'ın saltanatının son yıllarında gerçekleşmiştir. II. Kılıç Arslan, 1185 yılında topraklarını oğulları arasında

paylaştığında hükümet merkezi Tokat olan II. Rükneddîn Süleymanşâh (1196-1204) fetih hareketlerine girişerek Karadeniz sahillerine kadar ilerledi. Yaptığı bir dizi fetihlerle Karadeniz kıyılarını ele geçiren II. Rükneddîn Süleymanşâh, bu fetih harekâtında Samsun'u da ele geçirdi. Samsun'un ele geçirilmesinden sonra şehrin mevcut merkezinin yanı başına Müslümanların yönetiminde yeni bir merkez daha kuruldu. Bu merkez yerleşimden ziyade ticari maksatla kurulmuş bir nevi ticaret kolonisi konumunda idi. Kurulan bu yeni merkez kısa sürede büyümüş Hristiyanların yaşadığı eski Samsun'u içine almıştı. İlk etapta Müslüman ve Hristiyan Samsun olarak ikiye ayrılan şehirde Müslüman ve Hristiyanlar uyum içinde varlıklarını sürdürüyorlardı. Burada tereddütle karşılanan Samsun'un ele geçirilme tarihi ile ilgili iki önemli kayda yer vermenin faydalı olacağına inanıyoruz. Bu kayıtlardan ilki Niketas'tır. Niketas'ın Samsun ve civarının Rükneddîn Süleymanşâh'a ait gösterdiği kayda, Kılıç Arslan'ın bu sahillerde fetihle bulunduğu dair başka kaydın destek vermesi Samsun ile ilgili şüpheli yaklaşımlara ışık tutacak niteliktedir. Ayrıca Samsun'un II. Rükneddîn Süleymanşâh tarafından meliklik döneminde ele geçirildiğine dair şu bilgi bize yol göstermektedir. II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın hükümdarlık süresine denk gelen 1196 yılında, o dönem Bizans İmparatoru olan III. Aleksios Angelos (1195-1203) Samsun limanı ve civarına bir baskın düzenleyerek Selçuklu askerleri ile çatışmaya girmişti. Samsun'da Türklerin egemenliğine dair daha önce herhangi bir kaydın mevcut olmayışı, Samsun'un II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Tokat'ta melik olduğu dönemde Türklerin eline geçtiğini düşündürmektedir. Ayrıca Anthony Bryer and David Winfield, *The Byzantine Monuments And Topography of the Pontos*, adlı eserlerinde; Samsun'un Selçukluların hâkimiyeti altında olma tarihini 1194-1204 olarak vermektedirler. Bu konu ile fazla bilgi olmasa dahi elde olan veriler, Samsun'un II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın Tokat'ta meliklik yaptığı dönemde Türk hâkimiyetine girdiğini gösterir (Niketas, 1984: 286, 290; Bryer ve Winfield, 1985: 93; İbn Bîbî, 1996: 21 vd.; Kaya: 2006: 53).

Haçlılar tarafından görünürde kutsal amaçlarla başlatılan ancak kısa sürede amacından çıkan haçlı seferlerinden Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204) sırasında İstanbul'da Bizans egemenliğine son verilip burada bir Latin İmparatorluğu kurulmuştu. Bizans'ın devlet merkezi olan İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesinden sonra Bizans hanedan üyeleri Anadolu'ya kaçmış ve biri Trabzon diğeri İznik olmak üzere iki ayrı Rum imparatorluğu kurulmuştu. Trabzon Rum İmparatorluğunu kuranlar; Bizans hanedan üyesi Komnenos'lardan Aleksios ve David kardeşlerdi. İznik Rum İmparatorluğunu ise Bizans İmparatoru III. Aleksios (1195-1203)'un damadı, Theodore Laskaris (1205-1221) kurmuştu. Bu iki Bizans hanedan üyesinin kurduğu devletten başka II. Rükneddîn Süleymanşâh'ın ölümünün ardından Türkiye Selçuklularında meydana gelen otorite boşluğundan istifade edip Bizans topraklarında bağımsızlıklarını ilan etmeye çalışan başka şahıslarda ortaya çıkmaya başladı. Bu şahıslardan Sabbas Asidenos adlı bir Rum, Samsun şehrini ele geçirerek burada kendine ait bir yönetim kurmayı amaçlıyordu. Bu şahıs Trabzon Rum İmparatoru Laskaris'e tabii olarak onun himayesine girmiş ve bölgede egemen olan Trabzon Rum İmparatoru Aleksios ve Ereğli ile Sinop yörelerini idaresinde bulunduran David kardeşlere karşı kendi idari yönetimini ve bağımsızlığını korumaya çalışıyordu. Ancak iki kardeşten David batıdan, Aleksios doğudan Samsun'u sıkıştırmaya başlayınca Laskaris'in kendi iç işleri ile meşgul olması ve Sabbas'a yardım göndermemesi neticesinde Sabbas zor durumda kaldı. Bu durumda Sabbas ile birlikte Müslüman Samsun'da yer alan Türk tüccarlar da zor durumda kalmıştı. Bu durum üzerine Sabbas müttefiki olan İznik İmparatoru Laskaris'ten, Müslüman tüccarlar ise I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'den, yardım talebinde bulundular. Bu yardım talebi ile Sabbas ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki mücadeleden bölge ticareti olumsuz etkilendi. Bu mücadelenin doğurduğu istikrarsızlık nedeniyle Sinop ve Samsun limanlarındaki ticaret durma noktasına geldi ve kara-deniz ticaret yolları kapandı. İslam ülkelerinden gelerek Samsun ve Sinop'a ulaşan kervanlar ise Sivas'ta yığılıp kaldı. Yollar kapalı olduğu için tüccarlar büyük zarara uğradılar. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Aleksios ve David kardeşleri cezalandırmak ve kapanan ticaret yollarını açıp güvenlik altına almak gayesiyle Orta Karadeniz üzerine bir sefer düzenledi. Ordusu ile bölgeye gelen Keyhüsrev, Trabzon Rum ordusunu yenerek Samsun'u kurtardı. Yenilen Aleksios ancak kaçmak suretiyle canını kurtarabildi. Seferini başarıyla tamamlayan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ticaret yollarını tekrar açtı ve güvenlik altına aldı. Böylece Asya'yı Avrupa'ya bağlayan transit ticaret yolunun güvenliği sağlanmış oldu. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev elde ettiği başarıyı ve yerel yönetimin tabiiğini yeterli bulmuş olmalı ki Samsun'u Türkiye Selçukluları Devleti'ne ilhak etmeyip yerel idareyi yerinde bıraktı (Kaya: 2006: 122-124). Daha sonra I. Alâeddîn Keykubâd 1225 yılında Trabzon üzerine sefer düzenlerken Samsun, Sinop ve Ünye'ye kadar olan sahilleri kurtarıp ardından donanmayı bizzat Trabzon üzerine gönderdi. Trabzon Rumları, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Doğu Anadolu'daki askerî etkinliklerinden faydalanarak Sinop'u ele geçirmişti.

Bunun üzerine Sultan, bir yandan kendisinin, öbür yandan oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Mubârizeddîn Ertokuş'un yönettiği kuvvetlerle harekete geçerek Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar olan kıyıları Rumlardan aldı (Uyumaz, 1997: 105; Yinanç, 2014: 73).

Netice itibarı ile Türkiye Selçukluları Devleti zamanında ana ulaşım güzergâhları dışındaki alternatif güzergâhlar üzerinde konumlandırılmış olması nedeniyle arka planda kaldığı düşünülen liman kentleri olan Fatsa ve Samsun'u yerel ölçekte finans merkezi olarak değerlendirmek mümkündür. Samsun limanı ile ilgili Selçuklu yapı kitabelerinden, Bizans egemenliğindeki Amisos limanının yakınında Sultan II. Kılıç Arslan döneminde Müslüman Samsun adıyla bir liman yerleşkesi kurulduğu anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklar, Samsun limanının Karadeniz'deki ilk Selçuklu liman kenti olarak özellikle Tokat yöresindeki bakır madeninın dış satımı için önemli bir liman olduğunu ortaya koymaktadır. Karadeniz kıyılarının Sinop merkezli Kuzey Uc Eyaleti ile Samsun merkezli Canik Eyaleti olmak üzere iki ayrı idari birim olması, Samsun'un ekonomik işlevinin yanı sıra siyasal merkez işlevi de olduğunu göstermektedir. Ancak, Sinop'un gerek ekonomik etkinlik gerekse idari-askerî statü açısından Samsun'a belirgin bir üstünlük sağladığı görülmektedir (Aksarayî, 2000: 63, 207; Baykara, 2015: 412-420).

Samsun'da Türkiye Selçukluları Dönemi Eserleri

Çarşamba-Büyük Gökçeli (Mezarlık) Camii: Çay Mahallesi, Gökçeli Mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. 1206 tarihinde inşa ettirilmiş olup, banisi hakkında bilgi yoktur. Üst üste yığma tekniğiyle yapılmış duvarlarını tek parça kalaslar oluşturur. Anadolu'da tamamı ahşaptan yapılmış ve taşınabilir tek camidir. 1335 yılında tamir edilmiştir. Günümüze sağlam ulaşan cami ibadete açıktır (Kunlholm, 1991: 127; Bayraktar, 2005: 23-29).

Havza-Büyük Camii/Ak Mescit: İlçe merkezinde İmaret mahallesinde bulunmaktadır. Mustafa Paşa tarafından 1256 yılında inşa ettirilmiştir. Osmanlı döneminde ciddi tamiratlar görmesi sebebiyle aslı halinden uzaklaşmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2007 yılında restore edilmiştir (Bayraktar, 2005: 34).

Havza-Sultan Mesûd Türbesi: İlçe merkezindedir. Kaplıca ile aynı yerde olan türbenin Sultan Mesûd'a ait olduğu iddia edilmektedir. Türbe değişik dönemlere ait izler taşımaktadır. Bazı araştırmacıların Sultan II. Gıyâseddîn Mesûd'un Havza civarında öldüğünü belirtmesi de bu iddiayı güçlendirmektedir (Abdîzâde, 1327-1330: 199-201).

Havza-Sultan Mesûd Kaplıcası: Havza ilçe merkezindedir. 1256 tarihli vakfiyesi mevcut olup, daha önce var olan hamamın yerine Selçuklular döneminde inşa edildiği bilinmektedir. Bazı kaynaklarda Sultan II. Mesûd tarafından yaptırıldığı da geçmektedir (Abdîzâde, 1327-1330: 364; Bayraktar, 2005: 238-241).

Kavak-Çakallı Han: Samsun-Ankara karayolunun otuz beşinci kilometresinde anayola yaklaşık beş yüz metre uzaklıkta bulunmaktadır. Günümüzde avlusu yıkılmış sadece ana binası ayakta. XIII. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir (Erdmann, 1961: 77-79; Bayraktar, 2005: 198-201; Ünan, 2013: 51-79).

Kavak-Çakallı Köprü: Çakal Han'a yüz elli metre uzaklıktadır. Aynı zaman dilimine tarihlenmekle birlikte geçirdiği tadilat ve tamiratlar sebebiyle orijinalliğini tamamen yitirmiştir (Bayraktar, 2005: 261-262; Ünan, 2013: 56-57).

Lâdik-Sunullah Paşa Türbesi: Lâdik ilçe merkezindedir. XIII. yüzyılın başlarında Selçuklu Komutanı Sunullah Bey için inşa ettirilmiştir. Sekizgen ve taş malzeme ile inşa edilen türbenin piramidal külahı yıkıldığı için üzeri kubbe ile örtülmüştür (Bayraktar, 2005: 183-185; Kuzubaş, 2010: 105).

Vezirköprü-Kurt Ahmet Paşa Köprüsü: Vezirköprü ile Havza ilçelerinin sınırını belirleyen İstavroz Çayı üzerinde ve Tekke Köyü'ne üç kilometre uzaklıktadır. Günümüzde kullanılmayan köprüde yer yer devşirme malzeme göze çarpmaktadır. XIII. yüzyılda inşa ettirildiği tahmin edilmektedir (Bayraktar, 2005: 259-260; Karpuz vd., 2008: 263-278).

SONUÇ

Türkiye Selçukluları Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olma sürecinde ele geçirdiği liman kentlerinin incelendiği bu çalışma ile adı geçen liman kentlerinin öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Bu liman kentlerinin Türkiye Selçukluları tarafından ele geçirilmek istenmesinin temel nedeninin tarihi süreçte diğer tüm devletlerde olduğu gibi ticari kaygılar olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye Selçukluları Devleti bu kentleri ele geçirdikten sonra uluslararası ticaret potansiyeli açısından dönemin önemli gücü hâline gelmiştir. Türkiye Selçukluları ele geçirdiği bu kentleri sadece ticari üs olarak kullanmamış, Anadolu'da ele geçirdiği diğer kentler gibi kalıcı olmak için imar faaliyetleri yürütmüş, Anadolu'nun

Türkleşmesi için fethettiği yerlere camii, köprü, medrese gibi yapılar inşa etme politikasını liman kentleri için de uygulamıştır. Netice itibarı ile ticari potansiyel, askeri-stratejik önem gibi nedenlerden ötürü fetih politikasında yer verilen liman kentlerinin Selçuklulardan önceki dönemlerde ve Selçuklular döneminde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Adı geçen kentlerde Selçuklu izlerinin bir kısmı günümüze ulaşabilmiş, çeşitli restore faaliyetleri ile gerek turistik gerekse ticari olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdîzâde H. H. (1337-1330). *Târîh-i Amasya*, (Cilt: 1). İstanbul: Hikmet Matbaası.
- Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1950). *Abû'l-Farac Tarihi*, (2. Cilt), (Çeviren: Ö. R. Doğrul). Ankara: TTK.
- Aksarayî, K. M. (1943). *Selçukî Devletleri Tarihi Aksaraylı Kerimeddin Mahmûd'un Müsameret-al-Ahyar Adlı Farsça Tarihinin Tercümesi*, (Çeviren: M. N. Gençosman). Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.
- Aksarayî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çeviren: M. Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Anonim. (2005). *Süryani Vekayinâmesi*, (Çeviren: V. İlmen). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Anonim. (2014). *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçuknâme)*, (Çeviren: H. İ. Gök ve F. Coşguner). Ankara: Atıf Yayınları.
- Aran, B., Kuban, D. & Anabolı, M. (1970). *Anadolu Sanatı Araştırmaları 2*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Armağan, A. L. (2005). XVI. Yüzyılda Antalya. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 93-111.
- Artuk, İ. & Artuk, C. (2003). Bazı İslam Şehirlerinde Hangi Devletler Sikke Kesmiş ve Bu Şehirlere Ne Gibi İsimler Verilmiş. *Belleten*, 67(249), 421-446.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslanapa, O. (2007). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Avcı, Ü. (2016). Antalya Kaleiçi'nde Bir Simge Yapı: Yivli Minare. *Art-e Sanat Dergisi*, 8(15), 52-78.
- Aydın, F. (2006). Sinop Alâiyye (Süleyman Pervane) Medresesi. *Vakıflar Dergisi*, 0(X), 251-295.
- Aydın, R. (2017). *Sanat Tarihi Yazıları*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Bakkal, A. (2019). Antalya Selçuklu Kervansarayları. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 521-570.
- Bayazit, N. (1997). Pandantif. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (s. 1410). İstanbul: Yem Yayın.
- Baykara, T. (2015). Deniz Ticareti Açısından Karadeniz'in Güney Kıyıları ve Özellikle Fatsa. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 412-420.
- Bayraktar, M. S. (2005). Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beyazal, M. (2019). Antalya ve Çevresinde Bulunan Selçuklu, Beylikler Dönemi Yapı Kitabeleri Üzerine Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü.
- Bostan, İ. (1989). Alanya. *DİA* içinde (s. 339-341). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bryer, A. & Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Cahen, C. (1968). İbn Sa'id Sur L'Asie Mineure Seldjuqide. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 0(10), 41-50.
- Choniates, N. (1984). *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Detroit: Wayne State University Press.
- Darkot, B. (1978). Alâiyye. *İA* içinde (s. 286-287). İstanbul: MEB Yayınları.
- Demirkent, I. (2005). *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

- Doğan, S. (2012). Antalya Medreseleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (Tarihsiz). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (1. Cilt), (Çeviren: A. S. Aykut). İstanbul: YKY.
- Édrisi. (1811). *Géographie D'édrisi*, (2. Cilt). (Çeviren: P. Amédée Jaubert). Paris: Imprimé Par Autorisation Du Romi L'imprimerie Royale.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karvansaray des 13. Jahrhunderts*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Erten, S. F. (1338-1340). *Antalya Livası Tarihi*. İstanbul: Matba-i Âmire.
- Esemenli, D. (1990). Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eskikurt, A. (2014). Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(33), 15-40.
- Evliyâ Çelebi. (1999). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (2. Cilt 1. Kitap), (Çeviren: Y. Dağlı ve S. A. Kahraman). İstanbul: YKY.
- Gülgönül, K. (2020). Antalya'daki Selçuklu ve Beylikler Devri Köprüleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü.
- Hacıgökmen, M. A., Özkan, S. H. & Gönüllü, A. R. (2021). *Alâiye'den Alanya'ya*. Alanya: Alküy Yayınları.
- Haldon, J. (2007). *Bizans Tarih Atlası*, (Çeviren: A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heyd, W. (1975). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çeviren: E. Z. Karal). Ankara: TTK.
- İbn Bîbî. (1941). *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, İbni Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, (Çeviren: M. N. Gençosman). Ankara: Uzluk Basımevi.
- İbn Bîbî. (1996). *el Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umuri'l-'Alâ'iyye*, (Selçuk Name), (1. Cilt), (Çeviren: M. Öztürk). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi.
- İbn Fazlan. (1975). *İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, (Çeviren: R. Şeşen). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbnü'l-Esir. (1991). *İslam Tarihi, el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, (11. Cilt), (Çeviren: A. Özaydın). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Verdî. (2017). *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (Çeviren: M. Alican). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Karpuz, H., Şimşek, F., Kuş, A. & Dıvarcı, İ. (2008). *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*, (1. Cilt). İstanbul: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi: (1192-1211)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kemaloğlu, M. (2015). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 89-106.
- Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çeviren: F. Işıltan). Ankara: TTK.
- Kinnamos, İ. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, (Çeviren: I. Demirkent). Ankara: TTK.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Koçyiğit, E. (2021). Antalya Türbeleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Komnena, A. (1996). *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, (Çeviren: B. Umar). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Konyalı, İ. H. (1946). *Alanya (Alâiyye)*. İstanbul: Ayaydın Basımevi.
- Kunlholm, P. L. (1991). A 1503-Year Chronology for the Bronze and Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of the Aegean Dendrochronology Project, *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildiriler Kitabı* 27-31 Mayıs 1991, (s. 121-130), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*, (1. Cilt). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Kuzubaş, M. (2010). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ladik. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 101-111.
- Lanckoronski, K. G. (1890). *Städte Pamphyliens und Pisidiens, Pamphylien*. Viyana: F. Tempsky.
- Leblich, D. B. Y. (1816). *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between the Years 1803 and 1807*, (2. Cilt). London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown.

- Lloyd, S. & Rice, D. S. (1958). *Alanya ('Alâi'yya)*. London: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Marko Polo. (Tarihsiz). *Marko Polo Seyahatnamesi*, (Çeviren: F. Dokuman). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Müneccimbaşı. (1935). *Anadolu Selçukluları Münecimbaşı'ya göre*, (Çeviren: H. F. Turgal). İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Müneccimbaşı. (2001). *Câmiü'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, (2. Cilt). (Çeviren: A. Öngül). İzmir: Akademi Kitabevi.
- Önal, E. A. (2017). 1928-1938 Yılları Arasında Sinop'un Sosyo Kültürel Yapısı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop: Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öngül, A. (2016). *Selçuklular Tarihi 2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Önkal, H. (1977). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi.
- Özergin, M. K. (1959). *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Pitcher, D. E. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çeviren: B. Tırnakçı). İstanbul: YKY.
- Prienne, H. (2013). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik Sosyal Tarihi*, (Çeviren: U. Kocabaşoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çeviren: M. Pektaş). İstanbul: MEB.
- Rice, T. T. (1961). *The Seljuks in Asia Minor*. London: Thames and Hudson.
- Simbat. (1946). *Başkumandan Simbat Vekayinamesi, (951-1334)*, (Çeviren: H. D. Andreasyan). TTK Basılmamış Tercüme No: 68.
- Süryani Mihail. (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, (Çeviren: H. D. Andreasyan). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 956.05, Basılmamış Tercüme.
- Şenoğlu, B. & Ortaçşeme, V. (2016). Antalya'daki Selçuklu Dönemi Yapılarında Bahçe Mekânının Analizi. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 29(2), 55-63.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tekindağ, Ş. (1949). Alâeddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1(1), 29-34.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi*, (1. Cilt), (Çeviren: A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Tezcan Kaya, G. (2022). Antalya Mevlevîhâne Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 0(33), 74-102.
- Tunç, Z. & Özbek, A. (2020). Sinop'ta Selçuklu Mirası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 0(48), 285-312.
- Turan, O. (1947). Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-Tokuş Vakfiyesi. *Belleten*, 11(43), 415-429.
- Turan, O. (1948). Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Belleten*, 12(45), 17-145.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyâsi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1308)*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Türkmen, S., Winterstein, C. & Demir, G. (2010). Selinus Şekerhane Köşkü'nde Jeoarkeolojik Çalışmalar 2009. *Anmed*, 0(8), 199-202.
- Tyrensis, W. (2019). *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, (Çeviren: E. Ayan). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Urfalı Mateos. (1962). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 - 1162)*, (Çeviren: H. D. Andreasyan). Ankara: TTK.
- Uyumaz, E. (1997). Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1949a). Sinop'ta Candar Oğulları Zamanına Ait Tarihi Eserler. *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, 0(5), 152-191.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1949b). Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait Tarihi Eserler. *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, 0(5), 112-151.

-
- Ünan, S. (2013). Geçmişten Günümüze Çakallı Han. *Kubaba Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, 10(22), 51-79.
- Yazıcızâde A. (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Çeviren: A. Bakır). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yeniçeri, C. (1991). Bâc. *DİA* İçinde (s. 411-413). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yinanç, M. H. (2014). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, (Cilt: 2). Ankara: TTK Yayınları.
-